

Η Θράκη από την οθωμανική κατάκτηση ως τη συνθήκη της Λωζάνης (1352-1923)

Κωνσταντίνος Κ. Χατζόπουλος
Καθηγητής της Ιστορίας του
Νέου Ελληνισμού στο Δ.Π.Θ.

Περίληψη: Η παρούσα εργασία αποτελεί επισκόπηση της ιστορίας της μείζονος Θράκης κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής εποχής, δηλαδή από τα μέσα του 14ου αιώνα, όταν οι Οθωμανοί για πρώτη φορά εγκαταστάθηκαν στη Θράκη, ως την οριστική τριχοτόμηση της περιοχής στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, εξαιτίας των ανταγωνισμών μεταξύ των εθνικών κρατών της Βουλγαρίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας. Στη μελέτη περιγράφεται αρχικά η κατάκτηση της περιοχής από τους Οθωμανούς και επισημαίνονται οι συνέπειές της στη δημογραφική σύσταση, καθώς και στον οικονομικό και κοινωνικό βίο των ανθρώπων. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η κατάσταση που διαμορφώθηκε κατά την οθωμανική εποχή με έμφαση στην οικονομική ζωή των «σύνοικων πληθυσμών» και στις αλλαγές που αυτή προκάλεσε στην κοινωνία της εποχής. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην οικονομική ανάπτυξη του 19ου αιώνα και στις μεταρρυθμίσεις που επιχείρησαν οι Σουλτάνοι κατά την ίδια περίοδο (Τανζιμάτ). Ακολουθεί η ανάλυση των αιτιών που οδήγησαν στην ανάπτυξη των εθνικών ανταγωνισμών, οι οποίοι οδήγησαν στην τριχοτόμηση της Θράκης. Τέλος, επισημαίνονται οι επιπτώσεις που είχαν οι εθνικοί ανταγωνισμοί στους «σύνοικους πληθυσμούς» της περιοχής, οι οποίοι εξαιτίας της προσπάθειας των εθνικών κρατών να εξασφαλίσουν την εθνική ομοιογένεια τους, υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες και μετατραπούν σε πρόσφυγες.

Λέξεις κλειδιά: Οθωμανική κατάκτηση, «σύνοικοι πληθυσμοί», εθνικοί ανταγωνισμοί, πρόβλημα της κεντρικής βαλκανικής, τριχοτόμηση, ανταλλαγή πληθυσμών, πρόσφυγες.

1. Η οθωμανική κατάσταση (1352-1453)

Η εμφάνιση των Τούρκων της Μ. Ασίας στην Θράκη χρονολογείται αρκετά νωρίτερα από την μόνιμη εγκατάστασή τους στην περιοχή. Συγκεκριμένα, σ' όλη σχεδόν την διάρκεια του πρώτου μισού του 14^{ου} αιώνα τουρκικά στρατεύματα διέτρεχαν την νότια κυρίως Θράκη άλλοτε ως σύμμαχοι των βυζαντινών αυτοκρατόρων, που τα χρησιμοποιούσαν στους δυναστικούς πολέμους, και άλλοτε ως εισβολείς, που επιχειρούσαν επιδρομές λαφυραγωγίας. Ιδιαίτερα κατά την διάρκεια του δεύτερου δυναστικού πολέμου (1341-1349) ανάμεσα στον Ιωάννη Στ' Καντακουζηνό και τον Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο, ο πρώτος επανειλημμένα χρησιμοποίησε στις επιχειρήσεις εναντίον του αντιπάλου του πολυάριθμα τουρκικά στρατεύματα, τα οποία μάλιστα διαπεραίωναν στις ευρωπαϊκές ακτές πλοία του βυζαντινού στόλου. Πέρα απ' αυτό, είναι γνωστό ότι στην ίδια περίοδο οι Τούρκοι των δυτικών παραλίων της Μ. Ασίας, κυρίως εκείνοι του Αϊδινίου αλλά και του Καρασί, διενεργούσαν συχνά πειρατικές

επιδρομές στα παράλια της Θράκης, με στόχο την λεηλασία και την σύλληψη αιχμαλώτων, που στη συνέχεια τους πουλούσαν ως δούλους¹.

Η πρώτη εγκατάσταση των Οθωμανών στην Θράκη έγινε στα 1352. Την χρονιά αυτή ο αυτοκράτορας Ιωάννης Στ΄ Καντακουζηνός, ανταμείβοντας προφανώς τον σουλτάνο Ορχάν τον Α΄ για τις υπηρεσίες που του προσέφερε κατά την διάρκεια του δεύτερου δυναστικού πολέμου και της εξέγερσης των Ζηλωτών, επέτρεψε στους Οθωμανούς να καταλάβουν την μικρή, αλλά σημαντική πόλη της Τζύμπης στην χερσόνησο της Καλλίπολης². Η εγκατάσταση των Οθωμανών στην πόλη και η μετατροπή της σε διαπορθμευτικό σταθμό σηματοδότησε την έναρξη της διαδικασίας για την κατάκτηση της Θράκης, αφού οι σουλτάνοι είχαν εξασφαλίσει πλέον την ασφαλή μεταφορά των στρατευμάτων τους από την ασιατική στην ευρωπαϊκή ακτή³. Δύο μόλις χρόνια αργότερα οι Οθωμανοί πολιόρκησαν και κατέλαβαν την Καλλίπολη (1354), το σημαντικότερο διαπορθμευτικό σταθμό των Βυζαντινών στην ευρωπαϊκή ακτή⁴. Έτσι, όχι μόνον εξασφάλισαν ένα δεύτερο και πολύ πιο σημαντικό λιμάνι για την ασφαλή μεταφορά των στρατευμάτων τους στην Ευρώπη, αλλά στέρησαν από τους Βυζαντινούς τη δυνατότητα να μεταφέρουν τα δικά τους στρατεύματα στη Μ. Ασία. Από την κατάληψη της Καλλίπολης και μετά η εξάπλωση των Οθωμανών στη Θράκη έγινε με ραγδαίους ρυθμούς. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί εδώ ότι σημαντικό ρόλο στην κατάκτηση της περιοχής έπαιξαν οι ανεξάρτητοι μπέηδες της δυτικής Μ. Ασίας, οι οποίοι διαπεραιώνονταν στην Θράκη μαζί με τους πολεμιστές και το «λαό» τους, αναζητώντας καλύτερη τύχη⁵.

Στα 1361 οι Τούρκοι κατέλαβαν το Διδυμότειχο⁶ και, στη συνέχεια, εκμεταλλευόμενοι την τραγική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει από κάθε άποψη η πάλαι ποτέ πανίσχυρη αυτοκρατορία των Ρωμαίων, στράφηκαν προς βορράν και κατέλαβαν τη μία μετά την άλλη όλες σχεδόν τις οχυρωμένες πόλεις της μείζονος Θράκης, φτάνοντας ως τη Φιλιπούπολη, την οποία κατέκτησαν το 1363 ή το 1364⁷ (10, 122 και 28, 236). Στα τέλη της δεκαετίας του 1360 – πιθανότητα το 1369-κατέλαβαν και την Αδριανούπολη⁸, όπου μετέφεραν την πρωτεύουσά τους, η οποία ως τότε βρισκόταν στην Προύσα της Μ. Ασίας. Έτσι, είκοσι μόλις χρόνια μετά από την πρώτη εγκατάσταση των Τούρκων στη Θράκη, η βυζαντινή κυριαρχία περιορίστηκε ουσιαστικά σε ορισμένα μικρά φρούρια που βρίσκονταν στα παράλια της Προποντίδας (Σηλυβρία, Ηράκλεια, Επιβάτες) και της Μαύρης Θάλασσας

¹ Βακαλόπουλος, Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 131· Βογιατζής, Γεώργιος, *Η πρώτη οθωμανοκρατία στη Θράκη*. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες, Θεσσαλονίκη, Ηρόδοτος, 1998, σσ. 85-86· Ostrogorsky, Georg, *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, Αθήνα, εκδ. Σταφ. Δ. Βασιλόπουλος, 1997, τόμ. Α΄, σ.214· Wittek, Paul, *Η γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα, Πορεία, σ.58.

² Βακαλόπουλος, Απ., ό.π., σ. 131· Βογιατζής Γ., ό.π., σ. 83·Ostrogorsky, G., ό.π., σ. 227.

³ Βογιατζής, Γ., ό.π., σσ. 85-90.

⁴ Στο ίδιο, σσ. 94-98· Ostrogorsky, G., ό.π., σ. 227.

⁵ Βογιατζής, Γ., ό.π., σσ.132-134.

⁶ Στο ίδιο, σσ. 114-115.

⁷ Στο ίδιο, σ. 122· Ostrogorsky, G., ό.π., σ. 236

⁸⁸ Το έτος άλωσης της Αδριανούπολης δεν μας είναι γνωστό. Ο Γ. Βογιατζής υποστηρίζει πως η πόλη καταλήφθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1360 (ό.π., 118-119). Αντίθετα, ο Η. Inalcik υποστηρίζει πως η πόλη καταλήφθηκε το 1361 (*Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μιχ. Κοκολάκης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1995, σ. 27.

(Μήδεια, Μεσημβρία, Αγχίαλος, Πύργος), ενώ ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης μετά από την άτυχη μάχη της Μαρίτσας (=Εβρος) το 1371 αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την επικυριαρχία του σουλτάνου⁹.

Χάρη στις κατακτήσεις τους στην Ευρώπη, οι Οθωμανοί, οι οποίοι στα τέλη του 13^{ου} αιώνα είχαν ιδρύσει ένα μικρό και άσημο εμιράτο στη Μ. Ασία υποτελές στη μεγάλη μογγολική αυτοκρατορία των Ιλχανιδών, κατάφεραν λίγο μετά από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα να δημιουργήσουν ένα ισχυρό ανεξάρτητο κράτος. Το αξιοσημείωτο είναι ότι το νέο αυτό κράτος αφενός εκτεινόταν σε δύο περιοχές, στη δυτική και κεντρική Μ. Ασία και στη μείζονα Θράκη, οι οποίες ως τότε αποτελούσαν τους «πνεύμονες» της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, και, αφετέρου, είχε ως πρωτεύουσά του την Αδριανούπολη, δηλαδή μια ευρωπαϊκή πόλη, η οποία είχε ως ενδοχώρα τον ίδιο ακριβώς γεωγραφικό χώρο που είχε και η Κωνσταντινούπολη.

Οι εξελίξεις αυτές αποδεικνύουν ότι οι σουλτάνοι πραγματοποίησαν την εξόρμησή τους στην Ευρώπη με βάση συγκεκριμένο σχέδιο¹⁰. Στόχος τους ήταν η κατάλυση του βυζαντινού κράτους, η δημιουργία μιας νέας αυτοκρατορίας και η άνοδος τους στον «οικουμενικό θρόνο» της Κωνσταντινούπολης. Προκειμένου τα σχέδιά τους να στεφθούν με επιτυχία, έπρεπε πρώτα απ' όλα να κατακτήσουν τη «μείζονα Θράκη» και να την μετατρέψουν σε βάση του κράτους τους. Έτσι, θα πετύχαιναν αφενός να εδραιωθούν και στις δύο πλευρές των στενών, θέτοντας υπό τον έλεγχό τους την τεράστια σημασία θαλάσσια οδό, και, αφετέρου, να στερήσουν από την Κωνσταντινούπολη την απαραίτητη για την επιβίωσή της ενδοχώρα. Από και πέρα η κατάκτηση της «βασίλειδος των πόλεων» ήταν πλέον απλά θέμα χρόνου.

Με βάση όλα τα παραπάνω, οι Οθωμανοί, αφού πέτυχαν σε σύντομο χρονικό διάστημα να θέσουν κάτω από τον απόλυτο στρατιωτικό τους έλεγχο ολόκληρη τη Θράκη, έθεσαν σε εφαρμογή ένα ευρύτατο πρόγραμμα εποικισμού της με συμπαγείς μάζες τουρκομάνων, τους οποίους μετέφεραν από τη Μ. Ασία και τους εγκατέστησαν κυρίως στις εύφορες πεδινές περιοχές. Ταυτόχρονα, «τάγματα» δερβίσηδων άρχισαν να διατρέχουν ολόκληρη την Θράκη, προπαγανδίζοντας το Ισλάμ¹¹. Η έντονη αυτή προσηλυτιστική δράση των δερβίσηδων, σε συνδυασμό με την απογοήτευση των χριστιανικών πληθυσμών εξαιτίας της αδυναμίας των αυτοκρατόρων να τους προστατέψουν, καθώς και την παρουσία πολλών ετερόδοξων χριστιανών (Βογομίλων) κυρίως στη βόρεια Θράκη είχαν ως αποτέλεσμα πολυάριθμες ομάδες του ντόπιου πληθυσμού να μεταστραφούν στο Ισλάμ είτε κατά την διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης, είτε αμέσως μετά από αυτήν¹². Χαρακτηριστική είναι, νομίζω, η περίπτωση των Πομάκων της Ροδόπης, που, σύμφωνα με τις πηγές, εξισλαμίστηκαν σταδιακά και καθ' ομάδες από τα τέλη του 14^{ου} ως τα μέσα του 17ου αιώνα¹³.

⁹ Ostrogorsky, G., ό.π., σ. 242.

¹⁰ Wittek, P., ό.π., σ.70.

¹¹ Inalcik, H., ό.π., σσ. 27-28.

¹² Ζεγκίνης, Ευστράτιος, *Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, 1988, σσ. 100-107.

¹³ Στο ίδιο, σσ. 170-174.

Άμεσο επακόλουθο των εξελίξεων αυτών υπήρξε η δραματική αλλοίωση της δημογραφικής σύστασης της Θράκης. Έτσι, ενώ ως τα μέσα περίπου του 14^{ου} αιώνα η περιοχή βεβαιωμένα κατοικείτο από πυκνούς χριστιανικούς πληθυσμούς, στα τέλη του 15^{ου} αιώνα οι χριστιανοί δεν πρέπει να ξεπερνούσαν το 50% του συνολικού πληθυσμού με τάσεις ακόμη μεγαλύτερης μείωσης. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού. Από τις πηγές προκύπτει ότι στις πεδινές και εύφορες περιοχές κυριαρχούσαν οι μουσουλμάνοι, ενώ στα παράλια, στις ημιορεινές και ορεινές περιοχές οι χριστιανοί¹⁴. Το φαινόμενο αυτό, που παρατηρήθηκε σ' ολόκληρη σχεδόν τη Βαλκανική κατά την διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης οφειλόταν, πρώτον, στους εποικισμούς των πεδινών περιοχών από μουσουλμάνους, δεύτερον, στους εξισλαμισμούς και, τρίτον, στην προσπάθεια των χριστιανών να αποφύγουν, όσο βέβαια αυτό ήταν δυνατό, την άμεση εξάρτηση από τους κατακτητές.

Πέρα από τις δημογραφικές αυτές ανακατατάξεις που παρατηρήθηκαν κυρίως στην ύπαιθρο, η οθωμανική κατάκτηση είχε σοβαρές συνέπειες και στα αστικά κέντρα της Θράκης. Κατ' αρχήν μειώθηκε αισθητά ο πληθυσμός των πόλεων¹⁵ και, ταυτόχρονα, άλλαξε ριζικά η σύνθεσή του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων μεταβολών αποτελούσαν η Αδριανούπολη και η Φιλιππούπολη, στις οποίες ήδη από τον 16^ο αιώνα κυρίαρχο στοιχείο έγιναν οι μουσουλμάνοι¹⁶. Στην ίδια περίοδο μικρότερα αστικά κέντρα, εξαιτίας των καταστροφών που υπέστησαν, μεταβλήθηκαν σε αγροτικούς οικισμούς, ενώ έχουμε και περιπτώσεις είτε πλήρους εξαφάνισης πόλεων, όπως για παράδειγμα το Πάμφυλον (ή Πάμφιλον) και η Τραϊανούπολη που ερημώθηκαν κατά τον 14^ο και 15^ο αιώνα, είτε προσωρινής εγκατάλειψής τους, όπως για παράδειγμα η Βιζύη και η Λίτιτσα¹⁷.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι στη Θράκη δεν επαναλήφθηκε η διαδικασία εξισλαμισμού και αφελληνισμού που παρατηρήθηκε στη Μ. Ασία από τον 11^ο ως τον 15^ο αιώνα¹⁸. Παρά τις καταστροφές που υπέστη η περιοχή, εξαιτίας των μακροχρόνιων πολεμικών συγκρούσεων, παρά τον συστηματικό εποικισμό της με τουρκομάνους και παρά τις επιτυχείς ως ένα βαθμό προσπάθειες εξισλαμισμού των χριστιανών, ένα μέρος των ντόπιων κατοίκων της Θράκης διατήρησε τόσο την ορθόδοξη πίστη του, όσο και την μητρική του γλώσσα. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται πλήρως από την παρουσία σε όλη την διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας αρκετών εκκλησιαστικών διοικητικών κέντρων σ' ολόκληρη την Θράκη. Αν και ο αριθμός και η γεωγραφική κατανομή τους παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές συγκριτικά με την βυζαντινή εποχή, η ύπαρξη δεκαπέντε περίπου

¹⁴ Βογιατζής, Γ., ό.π., σσ. 424-430.

¹⁵ Τόντορφ, Νικολάι, *Η βαλκανική πόλη, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986, το. Α', σσ. 57-63 και 82-90.

¹⁶ Στο ίδιο, σσ. 108-110. Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Θράκη*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1990, σσ. 44 και 53-58.

¹⁷ Στο ίδιο, σσ. 44-45· Βογιατζής, Γ., ό.π., σσ. 131 και 305-306.

¹⁸ Βλ. το εξαιρετικό έργο του Σπύρου Βρυώνη, *Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11^{ος}-15^{ος} αιώνας)*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1996.

μητροπόλεων και επισκοπών μόνο στη νότια Θράκη¹⁹ (ελληνική και τουρκική σήμερα) αποδεικνύει ότι ο χριστιανικός πληθυσμός, παρά την αναμφισβήτητη συρρίκνωση που είχε υποστεί, παρέμεινε πολυάριθμος.

Σε ό,τι αφορά τώρα τον οικονομικό βίο της Θράκης, η οθωμανική κατάκτηση δεν άλλαξε βέβαια τον χαρακτήρα της οικονομίας, αφού βάση της παρέμεινε και πάλι η γεωργία και η κτηνοτροφία, αλλά επέφερε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο της νομής και της εκμετάλλευσης της γης. Συγκεκριμένα, με βάση το οθωμανικό στρατοφεουδαλικό σύστημα, οι εύφορες και πεδινές εκτάσεις χωρίστηκαν σε μικρά και μεγάλα τιμάρια, η εκμετάλλευση των οποίων παραχωρήθηκε από τους σουλτάνους στους στρατιωτικούς (σπαχήδες) και τους κρατικούς αξιωματούχους σε αντάλλαγμα των υπηρεσιών τους²⁰. Το γεγονός αυτό προκάλεσε αλλαγές στην κοινωνική πυραμίδα, αφού εξαφανίστηκαν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες («δυνατοί») της βυζαντινής εποχής και στη θέση τους δημιουργήθηκε μία νέα άρχουσα τάξη που αποτελείτο από μουσουλμάνους αξιωματούχους και μια κλειστή κοινωνική ομάδα στρατιωτικών, μουσουλμάνων και χριστιανών (χριστιανοί σπαχήδες). Με βάση το ίδιο σύστημα οι χωρικοί χωρίστηκαν σε εξαρτημένους (που αποτελούσαν τη συντριπτική πλειονότητα) και σε ελεύθερους (μικροϊδιόκτητες ή ακτήμονες) καλλιεργητές, το καθεστώς των οποίων ήταν μάλλον καλύτερο από εκείνο που ίσχυε κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο²¹.

Οι αλλαγές αυτές φαίνεται ότι μάλλον δεν επιδείνωσαν την κατάσταση των αγροτικών πληθυσμών. Αντίθετα, ο τερματισμός των πολεμικών συγκρούσεων και των επιδρομών, που ταλάνισαν την Θράκη για περισσότερο από δύο αιώνες (1204-1453), καθώς και τα ευνοϊκά υπέρ των αγροτών μέτρα που, με βάση τις πηγές, πήραν οι πρώτοι σουλτάνοι βελτίωσαν κάπως τη ζωή των λαϊκών στρωμάτων. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι άλλαξαν οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των χωρικών, οι οποίοι κατά την οθωμανική εποχή συνέχισαν, όπως κατά την προηγούμενη περίοδο, να ζουν στη φτώχεια και στην εξαθλίωση, τις οποίες επέτειναν οι επιδημικές ασθένειες και φυσικές καταστροφές.

Ανακεφαλαιώνοντας όσα πολύ συνοπτικά εξέθεσα παραπάνω, οφείλω να επισημάνω ότι δύο ήταν οι σημαντικότερες συνέπειες της κατάκτησης της Θράκης από τους Οθωμανούς. Η πρώτη έχει να κάνει με την εγκατάσταση στην περιοχή συμπαγών μουσουλμανικών πληθυσμών, γεγονός που άλλαξε οριστικά την δημογραφική της σύσταση, και η δεύτερη με τη μετατροπή της σε «πνεύμονα» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού αποτελούσε την ενδοχώρα της πρωτεύουσας των σουλτάνων. Οι σημαντικές αυτές αλλαγές επρόκειτο να παίξουν πολύ αργότερα καθοριστικό ρόλο στην τύχη της Θράκης.

¹⁹ Βογιατζής, Γ. ό.π., σσ. 385-386.

²⁰ Inalcik, H., ό.π., σσ. 31-33.

²¹ Στο ίδιο, σσ. 31-32

2. Η περίοδος της «ειρηνικής συνύπαρξης»

Η παγίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά από τις κατακτήσεις του Μουράτ Β΄ και του Μεχμέτ Β΄ του Πορθητή είχε ως αποτέλεσμα τον τερματισμό των μεγάλων πολεμικών συγκρούσεων και την ως ένα βαθμό αποκατάσταση της ειρήνης και της δημόσιας ασφάλειας σ' ολόκληρη σχεδόν τη Βαλκανική και τη Μ. Ασία. Έτσι, από το δεύτερο μισό του 15^{ου} και ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Θράκη πέρασε μια περίοδο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «περίοδος της ειρηνικής συνύπαρξης». Με τον όρο αυτόν εννοώ ότι οι πληθυσμοί που ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή, παρά τις διαφορές της θρησκείας και της γλώσσας, έζησαν ειρηνικά και μοιράστηκαν την ίδια τύχη.

Από διοικητική άποψη η Θράκη, αμέσως μετά από την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς, αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη διοικητική περιφέρεια της Ευρώπης, η οποία μάλιστα ονομάστηκε «μπεηλερμπεηλίκι της Ρούμελης»²², δηλαδή της «χώρας των ορθοδόξων», γεγονός που επιβεβαιώνει την ισχυρή παρουσία χριστιανικών πληθυσμών. Στη διοικητική αυτή περιφέρεια εντάχθηκαν αργότερα όλες σχεδόν οι κτήσεις των σουλτάνων που βρίσκονταν νότια του Δούναβη. Εξαιρέση αποτέλεσε η χερσόνησος της Καλλίπολης, που εντάχθηκε στο «εγιαλέτι των νησιών», το οποίο υπαγόταν απευθείας στον Καπουδάν πασά²³. Πρωτεύουσα της μεγάλης αυτής διοικητικής περιφέρειας ορίστηκε αρχικά η Φιλιππούπολη, στη συνέχεια, η Αδριανούπολη και από τον 16^ο αιώνα η Σόφια²⁴, όπου είχε την έδρα του ο «μπεηλέρμπεης της Ρούμελης», δηλαδή ολόκληρης σχεδόν της Βαλκανικής, γεγονός που δείχνει την σημασία που είχε η περιοχή μέσα στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα. Πέρα απ' αυτά, η Θράκη χωρίστηκε σε μικρότερες διοικητικές περιφέρειες, τα «σαντζάκια», τα οποία στις αρχές του 16^{ου} αιώνα ήταν τα εξής: 1) Της Βιζύης, 2) της Σιλίστριας, 3) του Τσίρμεν και 4) της Αδριανούπολης, στο οποίο υπαγόταν ολόκληρη η σημερινή δυτική και βόρεια Θράκη²⁵. Ανεξάρτητα πάντως απ' όλα αυτά, η μείζων Θράκη σ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής εποχής υπήρξε αναμφίβολα η πιο σημαντική επαρχία της αυτοκρατορίας των σουλτάνων στη Βαλκανική, αφού εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, αφενός δέσποζε στο αχανές κράτος και, αφετέρου, αποτελούσε την ενδοχώρα της πρωτεύουσάς τους, της Κωνσταντινούπολης.

Σε ό,τι αφορά τώρα την εκκλησιαστική οργάνωση της περιοχής, από τις πηγές γνωρίζουμε ότι στις αρχές του 18^{ου} αιώνα στη Θράκη υπήρχαν τριάντα τουλάχιστον μητροπόλεις και επισκοπές. Αξίζει μάλιστα να μνημονεύσω εδώ τις σημαντικότερες από αυτές, προκειμένου να σχηματίσουμε σαφέστερη εικόνα για τη γεωγραφική κατανομή των χριστιανών σ' ολόκληρο το θρακικό χώρο. Ανάμεσά τους λοιπόν ξεχώριζαν κατ' αλφαβητική σειρά οι μητροπόλεις της Αγγιάλου, της

²² Inalcik, H., ό.π., σ. 184 και 186.

²³ Τόντορωφ, Ν., ό.π., σ. 52.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 51.

²⁵ Τόντορωφ, Ν., ό.π., σ. 52· Βακαλόπουλος, Κ., ό.π., σσ. 43-44. Ωστόσο, ο Donald Edgar Pitcher στο έργο του *An Historical Geography of the Ottoman Empire* (Leiden, E.J. Brill, 1972) υποστηρίζει ότι στον 16^ο αι. η Θράκη ήταν χωρισμένη στα «σαντζάκια» της Σιλίστριας, των Σαράντα Εκκλησιών, της Βιζύης και της Θεσσαλονίκης (βλ. σ. 127 και τον χάρτη XXV).

Αδριανουπόλεως, της Αίνου, της Αρκαδιουπόλεως (Μπουργκάζ), της Βιζύης, του Διδυμοτείχου, της Ηράκλειας, της Μαρωνείας, της Μεσημβρίας, της Σηλυμβρίας, της Σωζοπόλεως, των Υψάλων και της Φιλιππουπόλεως, οι Αρχιεπισκοπές Γάνου και Χώρας, Λίτιτζας, Ξάνθης και Ραιδεστού, καθώς και οι επισκοπές της Αγαθουπόλεως, της Καλλιπόλεως, της Μαδύτου, των Μετρών και Αθύρας, της Μηδείας, του Μυριοφύτου και της Περιστάσεως και της Τυρολόης²⁶.

Στον οικονομικό βίο κατά την διάρκεια της μακράς αυτής περιόδου δεν παρατηρήθηκαν σοβαρές αλλαγές. Η Θράκη, παρά την ύπαρξη ορισμένων μεγάλων αστικών κέντρων, όπως η Αδριανούπολη και η Φιλιππούπολη, παρέμεινε ως τον 19^ο αιώνα μια κατεξοχήν αγροκτηνοτροφική περιοχή, η οποία, όπως και κατά τη βυζαντινή εποχή, αποτελούσε την ενδοχώρα της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων μετά από την οθωμανική κατάκτηση φαίνεται ότι η αγροτική οικονομία παρουσίασε αξιοσημείωτη βελτίωση, η οποία πρέπει να οφειλόταν, όπως ήδη ανέφερα, αφενός στον τερματισμό των πολεμικών επιχειρήσεων και την αποκατάσταση της ειρήνης και της δημόσιας ασφάλειας, και, αφετέρου, στην αυστηρή εφαρμογή του στρατοφουδαλικού οθωμανικού συστήματος, που δεν ήταν ιδιαίτερα επαχθές για τους χωρικούς. Γι' αυτό και η κατάσταση των αγροτικών πληθυσμών παρουσίασε μια σχετική βελτίωση συγκριτικά με άλλες περιοχές της Βαλκανικής.

Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μετακινηθούν προς την κεντρική και τη νότια Θράκη βουλγαρικοί αγροκτηνοτροφικοί πληθυσμοί, μετακίνηση που ευνόησαν οι σουλτάνοι, προκειμένου να ενισχύσουν με εργατικά χέρια τις πεδινές και εύφορες περιοχές. Κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στη Θράκη - κυρίως στην ανατολική - έποικοι από την Ήπειρο, την Αλβανία και την Πελοπόννησο²⁷. Οι μετακινήσεις αυτές, που φαίνεται ότι συνεχίστηκαν με μικρότερη ένταση και κατά τον 19^ο αιώνα, ενίσχυσαν μεν το χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής, προκάλεσαν όμως νέες δημογραφικές ανακατατάξεις, οι συνέπειες των οποίων φάνηκαν στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν οξύνθηκαν οι εθνικοί ανταγωνισμοί.

Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα και μετά η αγροτική οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εισήλθε σε περίοδο κρίσης, η οποία με την πάροδο του χρόνου γινόταν ολοένα και βαθύτερη, για να κορυφωθεί στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Άμεση συνέπεια της κρίσης αυτής ήταν αφενός να ενισχυθεί σημαντικά η θέση των μεγάλων γαιοκτημόνων και, αφετέρου, να επιδεινωθεί σε μεγάλο βαθμό η κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού. Τα φαινόμενα αυτά έγιναν βέβαια ιδιαίτερα αισθητά στη Θράκη, που ήταν μία από τις πεδινές και πιο εύφορες περιοχές των ευρωπαϊκών κτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στη Θράκη μάλιστα την άθλια κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι αγροτικοί πληθυσμοί επέτειναν δύο ακόμη παράγοντες. Ο πρώτος ήταν η φεουδαρχική αναρχία που εμφανίστηκε στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, προκαλώντας τρομερή αναστάτωση και ανυπολόγιστες καταστροφές. Συγκεκριμένα, γνωρίζουμε από τις πηγές ότι στην

²⁶ Μελετίου Μήτρου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728, σσ. 418-421 και 438-441.

²⁷ Βακαλόπουλος, Κ., ό.π., σ. 50-51.

περίοδο αυτοί ισχυροί Οθωμανοί τοπάρχες, με σημαντικότερο εκπρόσωπό τους τον πασά του Βιδινίου Οσμάν Πασβάνογλου, λυμαίνονταν τη βόρεια κυρίως Θράκη, χρησιμοποιώντας ομάδες ενόπλων, των γνωστών Κιρτζαλήδων. Η δράση των τοπαρχών αυτών, καθώς και οι απεγνωσμένες προσπάθειες της κεντρικής εξουσίας να τους αντιμετωπίσει επισώρευσαν ανείπωτα δεινά αγροτοκτηνοτροφικούς πληθυσμούς ολόκληρης της Θράκης για σαράντα περίπου χρόνια (1770-1810)²⁸. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν οι συχνοί πόλεμοι που διεξήγαγε η Οθωμανική Αυτοκρατορία καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα. Εξαιτίας των πολέμων αυτών, τα οθωμανικά στρατεύματα που συγκεντρώνονταν στη Μ. Ασία, κατευθυνόμενα προς τα ευρωπαϊκά μέτωπα, διέσχισαν τη Θράκη, προκαλώντας μεγάλες καταστροφές, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα ακόμη και την ερήμωση ολόκληρων οικισμών. Ιδιαίτερα βαρύ ήταν μάλιστα το τίμημα που πλήρωσε η Θράκη κατά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους που έγιναν κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, όταν η περιοχή έγινε θέατρο των επιχειρήσεων ή κατακτήθηκε από τα ρωσικά στρατεύματα.

Αν σ' όλα αυτά προσθέσουμε τις φυσικές καταστροφές, τις επιδημικές ασθένειες που μάστιζαν κυρίως τους αγροτικούς πληθυσμούς, καθώς και την ανυπαρξία της κρατικής μέριμνας, έχουμε ανάγλυφη την εικόνα της θλιβερής πραγματικότητας της εποχής. Απόλυτα δικαιολογημένα, επομένως, οι ξένοι περιηγητές που επισκέφτηκαν ή πέρασαν από την Θράκη σ' αυτήν την περίοδο περιγράφουν με τα μελανότερα χρώματα τόσο την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η πλούσια και εύφορη αυτή περιοχή, όσο και την εξαθλίωση των αγροτοκτηνοτροφικών πληθυσμών που την κατοικούσαν²⁹.

Σε αντίθεση με τις αρνητικές αυτές εξελίξεις στην αγροτική οικονομία, το εμπόριο και η βιοτεχνία, αφού γνώρισαν μια μακρά περίοδο παρακμής κατά τους δύο πρώτους αιώνες μετά από την οθωμανική κατάκτηση, σημείωσαν σημαντική ανάπτυξη κατά το 18^ο και, ιδιαίτερα, κατά το 19^ο αιώνα, την οποία μπορούμε να αποδώσουμε στους παρακάτω παράγοντες: 1) Στο σταδιακό άνοιγμα της κλειστής οικονομίας, που αποτελεί χαρακτηριστικό φαινόμενο στην οικονομική ζωή ολόκληρης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σ' αυτήν την περίοδο, 2) στις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες της ντόπιας αγοράς και των αγορών της πρωτεύουσας, 3) στην εμπορευματοποίηση της παραγωγής και στην αύξηση της ζήτησης πρώτων υλών, που οφειλόταν στην οικονομική διεύρυνση των αναπτυσσόμενων χωρών της Δ. Ευρώπης και 4) στην καίρια γεωγραφική θέση της Θράκης, από την οποία περνούσαν υποχρεωτικά όλοι οι χερσαίοι δρόμοι που οδηγούσαν από την Κωνσταντινούπολη

²⁸ Αποστολίδης, Μυρτίλος, *Η της Φιλιππουπόλεως ιστορία από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα 1959, σσ. 256-257 και 265

²⁹ Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Γρηγορίου Κωνσταντά και του Δανιήλ Φιλιππίδη συγγραφέων της *Νεωτερικής Γεωγραφίας* που εκδόθηκε στη Βιέννη το 1791. Γράφουν: «Ο τόπος της Θράκης είναι ευφορότατος εις γεννήματα, εις βοσκαίς και εις διαφόρους καρπούς και εις κρασιά· ο αέρας της γενικώς ευκραέστατος και υγιεινός· μα εκεί όπου η φύσι είναι ελευθέριος διά τον άνθρωπο, ο άνθρωπος από μια ανοησία του ακατάληπτη φέρνεται όλος εναντίος· αν θέλη τινάς να την συγκρίνη με την Ολλάνδα κατά το φυσικό, σύγκρισι δεν είναι· αν θέλη και κατά το ηθικό, σύγκρισι πάλιν δεν ευρίσκει· εις εκείνο υπερτερεί η Θράκη, εις αυτό η Ολλάνδα [...] επειδή και εκεί και εδώ ο ταλαίπωρος άνθρωπος μάχεται παντοτινά με τη φύσι, εκεί διά να οικοδομήση [...] εδώ διά να το κρημνίξη» (Κουμαριανού, Αικ. (επιμ.), *Γεωγραφία Νεωτερική. Περί της Ελλάδος*, Αθήνα, Ερμής, 1970, σσ. 141-2).

προς τις ευρωπαϊκές κτήσεις της αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση, προς την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη.

Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως άμεση συνέπεια τη σταδιακή αύξηση του πληθυσμού των αστικών και ημιαστικών κέντρων της Θράκης, την αλλαγή των οικονομικών δραστηριοτήτων των κατοίκων τους και την μετατροπή ορισμένων απ' αυτά σε σπουδαία εμπορικά και βιοτεχνικά κέντρα, στα οποία γίνονταν μεγάλες εμποροπανηγύρεις³⁰. Έτσι, στο 18^ο αιώνα η Φιλιπούπολη και Αδριανούπολη έφτασαν να αριθμούν περισσότερους από 30.000 κατοίκους, οι οποίοι στην πλειονότητα τους ασχολούνταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Ανάλογη ανάπτυξη γνώρισαν και άλλα μικρότερα κέντρα, όπως η Αίνος, η Γενισέα, η Καλλίπολη, το Λουλέ Μπουργάζ, τα Μάλγαρα, η Οζούντζοβα, η Ραιδεστός, το Σαμάκοβο, το Σλίβεν, η Στενήμαχος κ.α. , ο πληθυσμός των οποίων έφτανε ή ξεπερνούσε τις 10.000 κατοίκους³¹.

Οφείλω, ωστόσο, να σημειώσω εδώ ότι η ανάπτυξη του εμπορίου και ιδιαίτερα της βιοτεχνίας, στη Θράκη παρουσιάζει μια καθυστέρηση πενήντα περίπου χρόνων συγκριτικά με την ανάπτυξη των ίδιων κλάδων σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στις οποίες κατοικούσαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί. Συγκεκριμένα, ενώ οι αλλαγές αυτές στην οικονομική ζωή των πόλεων που βρίσκονταν στα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας, στα νησιά του Αιγαίου Πελάγους και σε ορισμένες περιοχές του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου (Ηπειρος, Θεσσαλία, Δ. Μακεδονία) έγιναν στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στη Θράκη η μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας παρατηρήθηκε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Το γεγονός αυτό οφειλόταν, κατά την γνώμη μου, σε τρεις κυρίως παράγοντες. Πρώτον, στο ότι η περιοχή ως το 19^ο αι. παρέμεινε, εξαιτίας του πεδινού και του ευφόρου των εδαφών της, η κατεξοχήν ενδοχώρα της πρωτεύουσας, δεύτερον, στη γειννίαση με το πιο μεγάλο και σημαντικό εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο της αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη, γεγονός που λειτουργούσε αρνητικά στην ανάπτυξη και άλλων παρόμοιων κέντρων στην ίδια περιφέρεια και, τρίτον, στην έλλειψη μεγάλων λιμανιών στα παράλια του Αιγαίου που θα έδιναν ώθηση στο εξαγωγικό εμπόριο, μια και στην εποχή εκείνη οι μεταφορές των προϊόντων προς την Δ. Ευρώπη γίνονταν κυρίως από την θάλασσα³².

Η χρονική αυτή καθυστέρηση στην ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας, η παρουσία συμπαγών μουσουλμανικών πληθυσμών στην ύπαιθρο και η ισχυρή παρουσία των μουσουλμάνων στα αστικά και ημιαστικά κέντρα δεν επέτρεψαν ως τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα να αναπτυχθεί και στη Θράκη μια οικονομικά ισχυρή «μέση τάξη», όπως συνέβη σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στις οποίες κατοικούσαν ελληνικοί πληθυσμοί. Ωστόσο, φαινόμενα όπως η αποδημία ελλήνων και βουλγάρων εμπόρων και επαγγελματιών στη Νότια Ρωσία (κυρίως στην

³⁰ Τόντορωφ, Ν., ό.π., σσ. 302-309

³¹ Βακαλόπουλος, Κ., ό.π., σσ. 60-63.

³² Σχετικά με τα προβλήματα στη μεταφορά των αγροτικών προϊόντων και των εμπορευμάτων βλ. Βακαλόπουλος, Κ., *Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19^{ου} αι. στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1980, σσ. 134-135.

Οδησός) και στη Βεσσαραβία, η ανοικοδόμηση ναών και, ιδιαίτερα, η ίδρυση ελληνικών σχολείων σε αρκετές από τις πόλεις της Θράκης (Αγχιάλο, Αδριανούπολη, Μεσημβρία, Σηλυμβρία, Σωζόπολη, Φιλιππούπολη κ.ά.), μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι οι αλλαγές στην οικονομία είχαν προκαλέσει μεταβολές και στην τοπική κοινωνία, με κυριότερη βέβαια την αύξηση του αριθμού και την ενίσχυση του ρόλου των εμπόρων.

Η περίοδος της «ειρηνικής συνύπαρξης» έληξε ουσιαστικά με την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Το γεγονός αυτό, αν και είχε περιορισμένο αντίκτυπο στην Θράκη, άλλαξε άρδην την κατάσταση. Κι αυτό γιατί σηματοδότησε την έναρξη της διαδικασίας για τη γένεση στη Βαλκανική των εθνικών κρατών, η οποία σε συνδυασμό με μια σειρά από άλλους παράγοντες οδήγησε τελικά στη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στα πλαίσια αυτής της μακροχρόνιας και επώδυνης, όπως αποδείχτηκε, διαδικασίας ήταν φυσικό να αναπτυχθεί ανάμεσα στους «σύνοικους λαούς» ένας σκληρός ανταγωνισμός, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον έλεγχο των περιοχών εκείνων που κατοικούνταν από μικτούς πληθυσμούς. Και η μείζων Θράκη ήταν όχι μόνο μία από τις περιοχές αυτές, αλλά αναμφίβολα είχε και ιδιαίτερη σημασία για την αυτοκρατορία των σουλτάνων, αφού αποτελούσε την ενδοχώρα της πρωτεύουσάς τους.

3. Η περίοδος της οικονομικής ανάπτυξης και των εθνικών ανταγωνισμών

Η κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης στα 1821 ήταν φυσικό να προκαλέσει αναστάτωση και στον ελληνικό πληθυσμό της Θράκης. Βέβαια οι δυνατότητες των Ελλήνων που ζούσαν στην περιοχή ήταν περιορισμένες, αφού, εκτός από την παρουσία συμπαγών μουσουλμανικών πληθυσμών, η Θράκη βρισκόταν πολύ κοντά στην Κωνσταντινούπολη, με αποτέλεσμα ο σουλτάνος να μπορεί να την ελέγχει εύκολα χάρη στις ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις που έδρευαν εκεί. Παρ' όλα αυτά, από τις πηγές γνωρίζουμε ότι σε ορισμένες περιοχές, όπως στη Σωζόπολη, στην Αίνο και στην περιοχή της Σάρου, οι Έλληνες επιχειρήσαν να εξεγερθούν, αλλά οι τοπικές αυτές εξεγέρσεις κατεστάλησαν σχεδόν αμέσως³³. Οι προσπάθειες όμως αυτές έδωσαν την αφορμή στις οθωμανικές αρχές, μέσα στο γενικότερο κλίμα τρομοκρατίας που προκάλεσε η κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης, να προβούν σε σκληρά αντίποινα κατά των χριστιανών κατοίκων της περιοχής. Έτσι, τον Απρίλιο και το Μάιο του 1821 εκτελέστηκαν πολλοί αρχιερείς και πρόκριτοι, ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζει ο πρώην Οικουμενικός Πατριάρχης Κύριλλος ο Στ', ενώ πολλά χωριά υπέστησαν μεγάλες καταστροφές. Το βαρύτερο τίμημα πλήρωσε η Σαμοθράκη, την οποία κατέστρεψε ολοσχερώς ο οθωμανικός στόλος το Σεπτέμβριο του 1821, θανατώνοντας και εξανδραποδίζοντας τους κατοίκους της³⁴.

Η άμεση κατάπνιξη των τοπικών εξεγέρσεων και οι διωγμοί που ακολούθησαν δεν εμπόδισαν τους Θρακιώτες Έλληνες να πάρουν ενεργό μέρος στην επανάσταση. Έτσι, οι πιο ανήσυχοι απ' αυτούς εγκατέλειψαν τις ιδιαίτερες πατρίδες τους και

³³ Βακαλόπουλος, Κ., *Θράκη*, σσ. 110-115·Κούκος, Μόσχος, *Ο Ελληνισμός της Θράκης στον Αγώνα του 1821*, Θεσσαλονίκη, Ερωδιός, 1998, σσ. 79—92.

³⁴ Κούκος, Μ., ό.π., σσ. 93-97 και 99-116.

έσπευσαν στην επαναστατημένη Ελλάδα, για να πολεμήσουν στο πλευρό των αγωνιζομένων συμπατριωτών τους. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στη δράση των οικογενειών Βισβίζη και Κούταβου από την Αίνο, οι οποίες διέθεσαν τα καράβια και τις περιουσίες τους στον κοινό αγώνα των Ελλήνων για την κατάκτηση της ανεξαρτησίας, καθώς και στους Θρακιώτες που πύκνωσαν τις τάξεις του «τακτικού» επαναστατικού στρατού³⁵.

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 και η ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, οι επαναστάσεις των Σέρβων και η αυτονομία της Σερβίας και η βαριά και ταπεινωτική ήττα που υπέστη η Οθωμανική Αυτοκρατορία στο ρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1828-1829 αποκάλυψαν την τραγική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η άλλοτε πανίσχυρη αυτοκρατορία των σουλτάνων. Αν σ' όλα αυτά προσθέσουμε και τα θλιβερά γεγονότα που είχαν συμβεί κατά την εξέγερση των γενιτσάρων στα 1807-1808, τα οποία οδήγησαν στην ανατροπή του μεταρρυθμιστή σουλτάνου Σελήμ Γ' και στη δολοφονία του διαδόχου του Μουσταφά Δ', καθώς και τις αποσχιστικές τάσεις που είχαν εκδηλώσει διάφοροι ισχυροί τοπάρχες, όπως ο Οσμάν Πασβάνογλου του Βιδινίου και ο Αλή Τεπελενλής των Ιωαννίνων, έχουμε ανάγλυφη την εικόνα που παρουσίαζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά το πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες ο σουλτάνος Μαχμούτ ο Β' (1808-1839), για να αποτρέψει τη διάλυση της αυτοκρατορίας, αναγκάστηκε να πάρει δραστικά μέτρα, προκειμένου αφενός να περιορίσει τη δύναμη των ισχυρών οθωμανών τοπαρχών, των γενιτσάρων, της ανώτερης γραφειοκρατίας και των προσηλωμένων στην παράδοση μουσουλμάνων και, αφετέρου, να αμβλύνει τις διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τους μη μουσουλμάνους υπηκόους του. Άλλωστε, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής, ιδιαίτερα η Μ. Βρετανία και η Γαλλία, που, για δικούς τους λόγους η καθεμιά, επιθυμούσαν τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πίεζαν το σουλτάνο να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις, οι οποίες οι οποίες θα μετέτρεπαν σταδιακά το θεοκρατικό κράτος των απογόνων του Οσμάν σε ευρωπαϊκό.

Τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του Μαχμούτ Β' συνέχισε ο διάδοχός του Αμπντούλ Μετζίτ (1839-1861), ο οποίος, θέτοντας σε εφαρμογή τα σχέδια του προκατόχου του, εξέδωσε αμέσως μετά από την ανάρρησή του στο θρόνο το γνωστό Χάτ-ι Σερίφ του Γκιουλχανέ. Με βάση το «διάταγμα» αυτό, με το οποίο εγκαινιάστηκε η περίοδος των μεταρρυθμίσεων που έμεινε γνωστή ως «περίοδος του Τανζιμάτ», καταργήθηκε η κατηγορία των «ραγιάδων», δηλαδή των φορολογούμενων υπηκόων χωρίς δικαιώματα, καταργήθηκαν οι διακρίσεις σε βάρος των μη μουσουλμάνων και όλοι οι υπήκοοι του σουλτάνου απέκτησαν ίσα δικαιώματα. Αν και τα μέτρα αυτά δεν ήταν δυνατό να λύσουν ως δια μαγείας τα χρονίζοντα προβλήματα που ταλάνιζαν την αυτοκρατορία, μολαταύτα φαίνεται ότι είχαν θετικές επιπτώσεις στη ζωή των κατοίκων των περιοχών εκείνων στις οποίες ζούσαν μικτοί πληθυσμοί. Ειδικότερα, στη μείζονα Θράκη από την εποχή αυτή και μετά παρατηρήθηκε μια συνεχώς εντεινόμενη οικονομική ανάπτυξη, στην οποία ο ρόλος των χριστιανών κατοίκων της περιοχής ήταν ιδιαίτερα σημαντικός.

³⁵ Στο ίδιο, σσ. 117-135 και 142.

Μετά την υπογραφή της συνθήκης των Παρισίων το 1856, με την οποία έληξε ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856), ο Αμπντούλ Μετζίτ εξέδωσε νέο αυτοκρατορικό διάταγμα, το γνωστό ως «Χάτ-ι Χουμαγιούν», θέτοντας σε εφαρμογή ένα ευρύτατο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων. Με βάση τα νέα αυτά μέτρα καθιερώθηκε η ισονομία και η ισοπολιτεία όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους, διασφαλίστηκε η ζωή, η ελευθερία και η περιουσία τους, καταργήθηκε το σύστημα εκμίσθωσης της γης, γνωστό ως *iltizam*, καταργήθηκε η αναγκαστική εργασία (αγγαρεία), επιτράπηκε η ιδιοκτησία της γης σε όλους τους υπηκόους, καθιερώθηκε η συμμετοχή και των μη μουσουλμάνων στα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης και της απονομής της δικαιοσύνης και, τέλος, επήλθαν σοβαρές αλλαγές τόσο στο διοικητικό, όσο και στο δημοσιονομικό σύστημα του κράτους.

Στα πλαίσια της μεταρρύθμισης αυτής εκδόθηκε στα 1864 νόμος σχετικά με τη διοικητική αναδιοργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με το οποίο στη θέση των παλιών «εγιαλετίων» ιδρύθηκαν τα «βιλαέτια», τα οποία χωρίζονταν όπως και παλιότερα σε «λίβας» ή «σαντζάκια», που με τη σειρά τους χωρίζονταν σε μικρότερες διοικητικές μονάδες που ονομάζονταν «καζάδες». Σύμφωνα με τον παραπάνω νόμο, η μείζων Θράκη αποτέλεσε ένα βιλαέτι, το βιλαέτι της Αδριανούπολης (Edirne), το οποίο χωριζόταν στα παρακάτω σαντζάκια: α) Της Αδριανούπολης (Edirne), β) της Ραιδεστού (Tekfurdagi), γ) της Καλλίπολης (Gelibolu), δ) της Φιλιππούπολης (Filibe) και του Islamiye³⁶.

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, που είχαν ως στόχο τους το σταδιακό εκσυγχρονισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συνεχίστηκαν και στις επόμενες δεκαετίες, παρά την αντίδραση των συντηρητικών κύκλων. Έτσι, στα 1876 ψηφίστηκε το πρώτο σύνταγμα, το οποίο, παρά το γεγονός ότι ίσχυσε για ελάχιστο χρονικό διάστημα, έδωσε για πρώτη φορά στους χριστιανούς υπηκόους των σουλτάνων το δικαίωμα να εκπροσωπούνται στα κεντρικά όργανα της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας.

Παρά τις παλινωδίες των σουλτάνων και τις αντιδράσεις των συντηρητικών μουσουλμάνων που έμεναν προσηλωμένοι στην παράδοση, οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού του κράτους που άρχισαν στα 1839 και συνεχίστηκαν σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είχαν ευεργετικές επιπτώσεις στη ζωή των χριστιανών κυρίως υπηκόων. Κι αυτό γιατί οι μεταρρυθμίσεις αυτές απελευθέρωσαν τις δυνάμεις εκείνες που μπορούσαν να δώσουν ώθηση στην οικονομική ζωή της αυτοκρατορίας. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών υπήρξε η οικονομική ανάπτυξη όλων σχεδόν των περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στις οποίες ζούσαν μικτοί πληθυσμοί.

Ειδικότερα, στη Θράκη οι μεταρρυθμίσεις προκάλεσαν μεγάλη ανάπτυξη της οικονομίας, η οποία, όπως ήδη σημείωσα, είχε αρχίσει να αναπτύσσεται, έστω και με χαμηλούς ρυθμούς, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη αυτή έπαιξε η κατάργηση του οθωμανικού τιμαριωτικού συστήματος και η αναγνώριση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Άμεση συνέπεια των αλλαγών

³⁶ Karpal, Kemal, *Ottoman Population, 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985, σ. XVI και 118.

αυτών υπήρξε η εμφάνιση πολλών ισχυρών χριστιανών γαιοκτημόνων³⁷, καθώς και η αύξηση του αριθμού και η ενίσχυση του ρόλου των μικροϊδιοκτητών, οι οποίοι επίσης προέρχονταν κυρίως από τους μη μουσουλμάνους υπηκόους. Οι μεταβολές αυτές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης, σε συνδυασμό με την ολοένα και εντονότερη εμπορευματοποίηση των αγροτικών προϊόντων είχαν ως επακόλουθο την αύξηση της παραγωγής και, κατά συνέπεια, και των κερδών. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του προκάλεσε την ανάπτυξη των κλάδων της βιοτεχνίας που ασχολούνταν με την επεξεργασία των αγροτοκτηνοτροφικών προϊόντων και, φυσικά, και του εμπορίου. Έτσι, με βάση τη γεωργία η οικονομική ζωή της Θράκης γνώρισε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα μεγάλη και σημαντική ανάπτυξη.

Στο σημείο αυτό οφείλω να επισημάνω ότι οι θετικές αυτές εξελίξεις δεν βελτίωσαν σημαντικά την κατάσταση των αγροτικών πληθυσμών. Κι αυτό για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, γιατί κυρίαρχο φαινόμενο και στην εποχή αυτή ήταν η εξάρτηση των καλλιεργητών από τους μεγαλογαιοκτήμονες και, δεύτερον, γιατί, οι αλλαγές στο οθωμανικό διοικητικό και δημοσιονομικό σύστημα προκάλεσαν την αύξηση των φορολογικών υποχρεώσεων των αγροτών. Έτσι, παρά την οικονομική ανάπτυξη, οι μάζες των καλλιεργητών εξακολουθούσαν να ζουν στη φτώχεια και την εξαθλίωση. Η κατάσταση μάλιστα αυτή ήταν ιδιαίτερα έντονη στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της περιοχής, οι οποίοι σε πολύ μικρό ποσοστό συμμετείχαν στους άλλους κλάδους της οικονομίας.

Σε ό,τι αφορά τώρα τη βιοτεχνία και το εμπόριο, στην περίοδο αυτή παρατηρήθηκε, όπως ήδη σημείωσα παραπάνω, μεγάλη ανάπτυξη και στους δύο κλάδους, η οποία οφειλόταν στους παρακάτω λόγους: 1) Στην εκτέλεση πολλών και σημαντικών δημοσίων έργων, με κυριότερο την κατασκευή στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα του σιδηροδρομικού δικτύου Κωνσταντινούπολης –Θεσσαλονίκης, 2) στην ανάπτυξη του πιστωτικού συστήματος, 3) στην ολοένα και αυξανόμενη ζήτηση επεξεργασμένων ή μη πρώτων υλών από τις αναπτυγμένες χώρες της Δ. Ευρώπης, 4) στις ξένες επενδύσεις, 5) στη φτηνή αγορά εργασίας, 6) στην εμπορευματοποίηση της παραγωγής και 7) στις αυξημένες ανάγκες της εσωτερικής αγοράς. Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνω εδώ ότι η ανάπτυξη της ντόπιας βιοτεχνίας δεν είχε ούτε διάρκεια, ούτε ακόμη περισσότερο συνέχεια. Κι αυτό γιατί, εξαιτίας του ανταγωνισμού με τα καλύτερα και φτηνότερα βιομηχανικά προϊόντα που εισάγονταν από τη Δ. Ευρώπη, ο κλάδος παρήκμασε γρήγορα, με αποτέλεσμα να μην μπορέσει να εξελιχθεί σε βιομηχανία³⁸.

Άμεση συνέπεια της ανάπτυξης της βιοτεχνίας, καθώς και του εμπορίου ήταν η άνθηση των αστικών κέντρων της Θράκης, τόσο εκείνων που βρίσκονται στην ενδοχώρα, όπως η Αδριανούπολη, η Γενισέα και η Ξάνθη, η Ουζούντζοβα και η Φιλιππούπολη, όσο και εκείνων που βρίσκονται στα παράλια, όπως η Αγχίαλος, η Ηράκλεια, η Καλλίπολη, η Μεσημβρία, η Ραιδεστός κ.ά.. Πράγματι, στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι μικρές και μεγάλες πόλεις

³⁷ Βακαλόπουλος, Κ., *Θράκη*, σσ. 129-131.

³⁸ Quataert, Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2006, σσ. 236-244.

ολόκληρης της Θράκης παρουσίασαν σημαντική αύξηση του πληθυσμού και εντυπωσιακούς ρυθμούς ανοικοδόμησης³⁹. Στην περίοδο αυτή οικοδομήθηκαν ακόμη και σε μικρά ημιαστικά κέντρα θαυμάσια ιδιωτικά και δημόσια κτίρια, γεγονός που αποδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο την οικονομική ευρωστία της ανερχόμενης αστικής τάξης.

Η οικονομική ανάπτυξη προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, σοβαρές αλλαγές και στη δομή της κοινωνίας. Κατ' αρχήν στην περίοδο αυτή άλλαξε η σύνθεση της κοινωνικής ομάδας των μεγάλων γαιοκτημόνων, αφού σ' αυτήν εισήλθαν, όπως ήδη ανέφερα, πολλοί χριστιανοί. Οι νέοι γαιοκτήμονες δεν ήταν πια οθωμανοί αξιωματούχοι και στρατιωτικοί (σπαχίδες), αλλά κεφαλαιούχοι που επένδυναν στη γη και επιζητούσαν το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος, το οποίο στην συνέχεια επένδυναν στο εμπόριο, στη βιομηχανία και στον τραπεζικό τομέα. Έτσι, άλλαξε και ο οικονομικός ρόλος της κοινωνικής αυτής ομάδα, γεγονός που καθόριζε σε μεγάλο βαθμό τη νοοτροπία και την ιδεολογία των μελών της.

Από την άλλη μεριά, η ανάπτυξη της βιοτεχνίας και ιδιαίτερα του εμπορίου προκάλεσε την εμφάνιση μιας οικονομικής ισχυρής «μέσης τάξης», η οποία προφανώς θα εξελισσόταν σε αστική, αν τα πολιτικά και τα στρατιωτικά γεγονότα των αρχών του 20^{ου} αιώνα δεν διέκοπταν βίαια την εξέλιξή της. Αξίζει, ωστόσο, να σημειώσω εδώ ότι η «μέση» αυτή τάξη αποτελείτο σχεδόν εξολοκλήρου από χριστιανούς, εβραίους και αρμενίους. Οι διακεκριμένες κοινωνικές ομάδες των μουσουλμάνων, εκτός από τους μεγάλους γαιοκτήμονες, ήταν κυρίως ανώτεροι και μέσοι αξιωματούχοι του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού και, κατά συνέπεια, δεν έπαιζαν σημαντικό ρόλο στον οικονομικό βίο της περιοχής.

Απ' όλα τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι στο πολυπολιτισμικό μωσαϊκό της Θράκης συνέβησαν κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα σοβαρές μεταβολές, που οφείλονταν στην οικονομική ανάπτυξη και στον ρόλο που έπαιζαν πλέον οι σύννοικοι πληθυσμοί στην οικονομική ζωή του τόπου. Έτσι, στα αστικά και ημιαστικά κέντρα κυριαρχούσε το χριστιανικό στοιχείο που σε μεγάλο βαθμό έλεγχε την οικονομία, ενώ στην ύπαιθρο η πλειονότητα των αγροτών ήταν μουσουλμάνοι. Ο αριθμός μάλιστα των τελευταίων αυξανόταν διαρκώς, εξαιτίας των προσφύγων που κατέφθαναν στη Θράκη, προερχόμενοι από διάφορες ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο είχαν περιέλθει στην κυριαρχία των εθνικών κρατών που είχαν ήδη δημιουργηθεί στη Βαλκανική⁴⁰.

Η ανάπτυξη στις πόλεις της Θράκης οικονομικών και πνευματικών δραστηριοτήτων από τους χριστιανούς κατοίκους τους προκάλεσε την εθνική τους αφύπνιση, σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους που στη συντριπτική τους πλειονότητα παρέμεναν πιστοί στον σουλτάνο. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ίδρυση των εθνικών κρατών στη Βαλκανική, προκάλεσε έντονους εθνικούς ανταγωνισμούς ανάμεσα στα σύννοικα στοιχεία. Έτσι, γεννήθηκε το ακανθώδες και

³⁹ Τόντορωφ, Ν. ό.π., σσ. 432-433· Τσότσος, Γ. –Δημητριάδης, Ευ., «Διερεύνηση του οικιστικού δικτύου της Θράκης κατά το β' μισό του 19^{ου} αι.», *Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής του Α.Π.Θ. –Τμήμα Αρχιτεκτόνων* 16(1997-1998)51-54.

⁴⁰ Karpat, K., ό.π., σσ. 70-77.

δυσεπίλυτο πρόβλημα της διανομής της Θράκης, το οποίο αποτελούσε μέρος ενός γενικότερου ζητήματος, το οποίο συμβατικά μπορούμε να ονομάσουμε *«πρόβλημα της κεντρικής Βαλκανικής»*.

Το πρόβλημα αυτό είχε πολύ συνοπτικά την εξής μορφή : Η περιφέρεια των επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική παρουσίαζε από πληθυσμιακή άποψη μεγάλη ομοιογένεια. Συγκεκριμένα, οι περιοχές ανάμεσα στην οροσειρά του Αίμου και τον Δούναβη κατοικούνταν κυρίως από Βούλγαρους, εκείνες βόρεια των Σκοπίων από Σέρβους, οι περιοχές δυτικά των Πρεσπών από Αλβανούς και εκείνες νότια των Τεμπών από Έλληνες Αντίθετα, οι περιοχές της Κεντρικής Βαλκανικής, δηλαδή η μείζων Μακεδονία και η μείζων Θράκη, παρουσίαζαν την εικόνα ενός πολυπολιτισμικού μωσαϊκού, το οποίο εξαιτίας της ανάπτυξης της εθνικής συνείδησης, μεταβλήθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σε πολυεθνικό μωσαϊκό. Όταν η πνευματική ηγεσία των βαλκανικών εθνών έθεσε στο όνομα της «αρχής των εθνотήτων» το θέμα της εθνικής τους χειραφέτησης, το πρόβλημα που προέκυψε δεν μπορούσε να βρει τη λύση του παρά μόνον μετά από πολυχρόνιους και αιματηρούς αγώνες. Κι αυτό γιατί στην περιφέρεια της Βαλκανικής, όπου, όπως σημείωσα, οι πληθυσμοί παρουσίαζαν μεγάλη ομοιογένεια, δημιουργήθηκαν τα εθνικά κράτη της Ελλάδας, της Σερβίας, της Ρουμανίας, του Μαυροβουνίου και αργότερα της Βουλγαρίας. Όταν όμως τα κράτη αυτά άρχισαν τους αγώνες της εθνικής τους ολοκλήρωσης, έστρεψαν τις βλέψεις τους στην Κεντρική Βαλκανική, η οποία παρέμενε κάτω από την οθωμανική κυριαρχία. Εκεί όμως η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκη, αφού οι πληθυσμοί ήταν μικτοί και, επομένως, καθένα από τα βαλκανικά κράτη μπορούσε, επικαλούμενο την αρχή «ένα κράτος για ολόκληρο το έθνος», να διεκδικεί τις ίδιες περιοχές που διεκδικούσαν και οι γείτονές του. Η παρουσία μάλιστα στην Κεντρική Βαλκανική πυκνών μουσουλμανικών πληθυσμών καθιστούσε ακόμη πιο δύσκολη την κατάσταση, αφού η Οθωμανική Αυτοκρατορία θεμελιώνει κι αυτή το δικαίωμα να διεκδικήσει τις περιοχές αυτές στο όνομα της ίδιας αρχής που επικαλούνταν εκείνοι που επιθυμούσαν το διαμελισμό της. Αν σ' όλα αυτά προστεθεί και η ενεργός ανάμειξη στο πρόβλημα των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, δηλαδή της Μ. Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανίας, οι οποίες βέβαια επεδίωκαν να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα, γίνεται φανερό ότι το *«Πρόβλημα της Κεντρικής Βαλκανικής»* ήταν εκ των πραγμάτων αδύνατο να λυθεί με ειρηνικό και δίκαιο τρόπο και, κυρίως, προς όφελος των σύνοικων λαών.

4. Η τριχοτόμηση της Θράκης

Το πρόβλημα των εθνικών ανταγωνισμών στη Θράκη άρχισε να οξύνεται αμέσως μετά από τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856), όταν η τσαρική Ρωσία, εγκαταλείποντας την «πανορθόδοξη» πολιτική που ακολουθούσε ως τότε, υιοθέτησε τον Πανσλαβισμό και εγκολπώθηκε τους Βουλγάρους.

Το πρόβλημα οξύνθηκε ακόμη περισσότερο μετά από το 1870, όταν η Οθωμανική Πύλη αναγνώρισε τη Βουλγαρική Εξαρχία. Τότε τα περισσότερα χωριά της βόρειας

Θράκης αποσχίστηκαν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και εντάχθηκαν το ένα μετά από το άλλο στη Βουλγαρική Εκκλησία, ενώ στα αστικά κέντρα της περιοχής οι συγκρούσεις των Πατριαρχικών, οι οποίοι στην πλειονότητά τους είχαν διαμορφώσει ελληνική εθνική συνείδηση, με τους Εξαρχικούς, οι οποίοι στην πλειονότητά τους είχαν βουλγαρική εθνική συνείδηση, πήραν δραματικές διαστάσεις. Αντίθετα, στη νότια Θράκη, ανατολική και δυτική, οι χριστιανικοί πληθυσμοί κατά το μεγαλύτερο τους μέρος έμειναν πιστοί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, γεγονός που δείχνει ότι οι χριστιανοί των περιοχών αυτών είχαν μάλλον διαμορφώσει ελληνική εθνική συνείδηση.

Ανάλογα φαινόμενα παρατηρήθηκαν και στον τομέα της εκπαίδευσης του χριστιανικού στοιχείου, η οποία γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στα πλαίσια της εθνικής αφύπνισης των πληθυσμών. Έτσι, στη βόρεια Θράκη ιδρύθηκαν πολλά βουλγαρικά σχολεία, ο αριθμός των οποίων, όσο περνούσαν τα χρόνια, συνεχώς αυξανόταν. Αντίθετα, στη νότια Θράκη η συντριπτική πλειονότητα των παιδιών φοιτούσε στα ελληνικά σχολεία που είχαν ιδρυθεί ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και κυρίως μετά το 1856⁴¹. Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφέρω τις επιτυχημένες προσπάθειες στο χώρο της εκπαίδευσης τόσο του «Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων», όσο και εκείνες του «Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως», οι οποίοι ανέλαβαν το βάρος της ίδρυσης και της λειτουργίας των σχολείων σ' ολόκληρη τη Θράκη.

Σημαντικό ρόλο στην εθνική, θρησκευτική και πνευματική αυτοτέλεια των θρακιώτικου Ελληνισμού έπαιξαν οι σύλλογοι και τα σωματεία που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν σε όλες σχεδόν τις πόλεις και κωμοπόλεις της Θράκης κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Από τα καταστατικά των συλλόγων αυτών προκύπτει ότι είχαν ως στόχο την ενίσχυση των δεσμών μεταξύ των Ελλήνων, την οργάνωση και προώθηση της εκπαίδευσης, την καλλιέργεια των γραμμάτων και των τεχνών, τη συγκέντρωση αρχαιολογικών ευρημάτων και βυζαντινών χειρογράφων, την κοινοτική αλληλεγγύη, την ενίσχυση των οικονομικά ασθενέστερων συμπατριωτών τους και την αντιμετώπιση των ξένων προπαγανδών. Ωστόσο, πρωταρχικός τους στόχος, έστω και όχι φανερός, ήταν η ενίσχυση του εθνικού φρονήματος και η οργάνωση των Ελλήνων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τα προβλήματα που είχαν δημιουργήσει στην περιοχή οι εθνικοί ανταγωνισμοί⁴².

Επειδή ο κατάλογος των συλλόγων αυτών είναι πολύ μακρύς, περιορίζομαι να αναφέρω εδώ ενδεικτικά και με αλφαβητική σειρά μερικούς μόνον απ' αυτούς, σημειώνοντας σε παρένθεση το έτος της ίδρυσής τους: Αδελφότης «Η Ομόνοια» του Καβακλή (1896), Αναγνωστήριον «Η Βισάνθη» της Ραιδεστού (1897), Μορφωτικός και Γυμναστικός Σύλλογος Σουφλίου (πριν από το 1920), Ελληνικός Σύλλογος των Φιλομούσων της Φιλιππούπολης (1869) «Ο Ευαγγελισμός» της Αίνου (1871), Ευεργετική Αδελφότης Διδυμοτείχου (1885), Μουσικογυμναστικός Σύλλογος

⁴¹ Μπελιά, Ελένη, *Εκπαίδευση και αλυτρωτική πολιτική. Η περίπτωση της Θράκης, 1856-1912*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1995, σσ.218-221.

⁴² Μαμώνη, Κυριακή, *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας (1861-1922). Ιστορία και δράση*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1995, σσ. 23-24 και 34-35.

«Ορφεύς» της Ξάνθης (1900), «Ομόνοια» της Κομοτηνής (1895), Αδελφότης «Η Ομόνοια» των Φερρών (1885), Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος της Αδριανούπολης (1872), Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σαράντα Εκκλησιών (1865), Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «Ο Ελλήσποντος» της Μαδύτου (1875), Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης «Η Ευτέρπη» του Βαβά Εσκή (1878), Φιλελεημονεκπαιδευτική Αδελφότης της Μεσημβρίας (1881), Φιλοπρόδος Αδελφότης της Βιζύης (1865)⁴³.

Από τη δεκαετία λοιπόν του 1870 και μετά η μείζων Θράκη ήταν από εκκλησιαστική και γλωσσική άποψη χωρισμένη σε δύο «ζώνες», στη βόρεια, όπου κυριαρχούσε το βουλγαρικό στοιχείο, και στη νότια, όπου κυριαρχούσε το ελληνικό. Ωστόσο, κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει το γεγονός ότι και στις δύο «ζώνες» υπήρχαν πολυάριθμοι και συμπαγείς μουσουλμανικοί πληθυσμοί⁴⁴, οι οποίοι να μην δεν είχαν ακόμη διαμορφώσει εθνική συνείδηση, αλλά βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση έναντι των χριστιανών, αφού ολόκληρη η περιοχή εξακολουθούσε να αποτελεί επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Την πολυπλοκότητα της κατάστασης που δημιουργήσαν οι εθνικοί ανταγωνισμοί στη Θράκη μετά από τον Κριμαϊκό Πόλεμο αποτυπώνουν ανάγλυφα οι «εθνολογικοί χάρτες» που εκπόνησαν διάφοροι δυτικοευρωπαίοι μελετητές, οι οποίοι ασχολήθηκαν με το ζήτημα της Κεντρικής Βαλκανικής. Τα βασικά, αν όχι αποκλειστικά, κριτήρια που χρησιμοποίησαν οι μελετητές αυτοί ήταν η γλώσσα και η θρησκεία των κατοίκων της περιοχής και όχι βέβαια η εθνική τους συνείδηση, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Από τη μελέτη λοιπόν των χαρτών αυτών επιβεβαιώνεται τόσο η ύπαρξη δύο «ζωνών», μιας βόρειας στην οποία κυριαρχούσαν οι Βούλγαροι και μιας νότιας στην οποία κυριαρχούσαν οι Έλληνες, όσο και η παρουσία συμπαγών μουσουλμανικών πληθυσμών και στις δύο «ζώνες»⁴⁵.

Οι εθνικοί ανταγωνισμοί στη Θράκη οξύνθηκαν ιδιαίτερα μετά από τον ρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1877-1878 και την υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου το 1878. Η ίδρυση της «Μεγάλης Βουλγαρίας», που αποτελούσε το όραμα των βούλγαρων εθνικιστών, προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, τις έντονες αντιδράσεις των άλλων διεκδικητών της Κεντρικής Βαλκανικής, δηλαδή της Σερβίας και της Ελλάδας, εξαιτίας κυρίως της παραχώρησης στο αρτισύστατο βουλγαρικό κράτος ολόκληρης σχεδόν της μείζονος Μακεδονίας. Αυτό όμως που αξίζει ν' αναφερθεί εδώ είναι το ότι ακόμη και στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ολόκληρη σχεδόν η νότια Θράκη δεν συμπεριελήφθη στη «Μεγάλη Βουλγαρία»⁴⁶. Το γεγονός αυτό, ανεξάρτητα αν οφειλόταν και στις αντιδράσεις της οθωμανικής Πύλης, αποδεικνύει ότι τόσο η Ρωσία, που επέβαλε τους όρους της συνθήκης, όσο και βούλγαροι εθνικιστές που οραματίζονταν την αναβίωση του μεσαιωνικού κράτους του Συμεών και του Σαμουήλ, αναγνώριζαν ότι οι αξιώσεις τους στη Θράκη έπρεπε

⁴³ Στο ίδιο, σσ.143-152.

⁴⁴ Βλ. τα στοιχεία που παραθέτει ο Κ. Karpat από τις οθωμανικές απογραφές (ό.π. σσ. 124, 148, 152, 155, 156 passim)

⁴⁵ Wilkinson, Henry Robert, *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool University Press, 1951.

⁴⁶ Βλ. τον χάρτη της «Μεγάλης Βουλγαρίας» στον Κ. Βακαλόπουλο, *Θράκη*, σ. 172.

να περιοριστούν μόνο στο βόρειο τμήμα της, όπου πράγματι υπερίσχυε το βουλγαρικό στοιχείο.

Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, όπως είναι γνωστό, όχι μόνο δεν εφαρμόστηκε, αλλά ανατράπηκε λίγους μήνες αργότερα, εξαιτίας της παρέμβασης της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας, που έβλεπαν να απειλούνται τα ζωτικά τους συμφέροντα στη Βαλκανική. Σύμφωνα με τη νέα συνθήκη που υπογράφηκε τελικά στο Βερολίνο τον Ιούλιο του 1878, το βουλγαρικό κράτος περιορίστηκε στις περιοχές που βρίσκονται ανάμεσα στο Δούναβη και την οροσειρά του Αίμου, οι οποίες αναμφίβολα κατοικούσαν σχεδόν εξολοκλήρου από βουλγαρικούς πληθυσμούς. Αντίθετα, η βόρεια Θράκη, η οποία σύμφωνα με την συνθήκη του Αγίου Στεφάνου έπρεπε να συμπεριληφθεί στη Βουλγαρία, αποτέλεσε ημιαυτόνομη επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία ονομάστηκε Ανατολική Ρουμελία (Ρωμυλία) με πρωτεύουσά της την Φιλιππούπολη⁴⁷.

Εφτά μόλις χρόνια αργότερα και πιο συγκεκριμένα στις 24 Σεπτεμβρίου 1885 (π.μ.) η Βουλγαρία, εκμεταλλευόμενη τις διεθνείς συγκυρίες, προσάρτησε πραξικοπηματικά την Ανατολική Ρουμελία⁴⁸, αδιαφορώντας για τις έντονες αντιδράσεις της Σερβίας και τις χλιαρές αντιδράσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ελλάδας. Έτσι, επήλθε ο πρώτος διαμελισμός της μείζονος Θράκης, ο οποίος προηγήθηκε κατά τριάντα ολόκληρα χρόνια του διαμελισμού της μείζονος Μακεδονίας.

Οι συνέπειες της προσάρτησης της περιοχής στη Βουλγαρία για το ελληνικό στοιχείο που ζούσε εκεί υπήρξαν καταστροφικές. Κι αυτό γιατί οι βουλγαρικές αρχές, στο όνομα της εθνικής κάθαρσης, ανάγκασαν τους Έλληνες, αρχικά με διοικητικά μέτρα και στη συνέχεια με συστηματικούς διωγμούς (1906, 1914-1918), είτε να εγκαταλείψουν σταδιακά τις εστίες τους, είτε να εκβουλγαριστούν. Το αποτέλεσμα ήταν ο Ελληνισμός της Βόρειας Θράκης, ο οποίος, παρά το γεγονός ότι υστερούσε αριθμητικά σε σχέση με τους Βούλγαρους, άκμαζε ως τα 1885 ιδιαίτερα σε ορισμένα αστικά και ημιαστικά κέντρα, όπως η Φιλιππούπολη, η Αγχίαλος, η Μεσημβρία, το Σαμακόβι, η Στενήμαχος, το Καβακλή κ.ά, να ελαττωθεί δραματικά και, τέλος, να εξαφανιστεί σχεδόν εξολοκλήρου κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου⁴⁹.

Τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα των ετών 1877-78 και 1885 διαμόρφωσαν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες επρόκειτο να λυθεί τριάντα περίπου χρόνια αργότερα «το πρόβλημα της Κεντρικής Βαλκανικής». Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τη νότια Θράκη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση, δεδομένου ότι διατηρούσε την περιοχή κάτω από τον έλεγχό της και, επιπλέον, μπορούσε εύκολα να ενισχύσει το μουσουλμανικό της στοιχείο. Σε πλεονεκτική θέση βρισκόταν και η Βουλγαρία, η οποία, εξαιτίας της άμεσης γειτνίασης της με την περιοχή, μπορούσε εύκολα να στέλνει ιερείς και δασκάλους, για να αναπτύξει την

⁴⁷ Στο ίδιο, σσ. 189-190· Διβάνη, Λένα, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947). Απόπειρα πατριδογνωσίας*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000, σ. 557.

⁴⁸ Διβάνη, Λ., ό.π., σσ. 559-569.

⁴⁹ Βακαλόπουλος, Κ., *Θράκη*, σσ. 208-224· Χατζηναστασίου, Τάσος, «Οι Ελληνικές Κοινότητες της Βουλγαρίας. Σύντομη ιστορική εισαγωγή», στο Κοτζαγεώργη, Ξανθίππη (επιμ.), *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας. Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1999, σσ. 61-73.

προπαγάνδα της μέσω των σχολείων και της Εκκλησίας, να συντηρεί ένοπλα σώματα ατάκτων και να ενισχύει ποικιλότητα το βουλγαρικό στοιχείο. Αντίθετα, η Ελλάδα βρισκόταν σε μειονεκτική θέση για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, γιατί ήταν απασχολημένη με το «Κρητικό» και το «Μακεδονικό ζήτημα» και, επομένως, δεν μπορούσε να αναπτύξει έντονη δραστηριότητα και στη Θράκη και, δεύτερον, γιατί, παρά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στα 1881, η Θράκη εξακολουθούσε να βρίσκεται «πολύ μακριά» από τα ελληνικά σύνορα, με αποτέλεσμα να καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη η άμεση υποστήριξη του θρακιώτικου Ελληνισμού⁵⁰.

Το αποτέλεσμα ήταν η πρωτοβουλία των κινήσεων να περάσει στους βουλγαρικούς εθνικιστικούς κύκλους, οι οποίοι φαίνεται πως σ' αυτήν την περίοδο θεωρούσαν ως αυτονόητη τη διανομή της νότιας Θράκης ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία. Στα πλαίσια αυτών των σχεδίων η πρώτη βουλγαρική επαναστατική οργάνωση που ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη στα 1893 ονομάστηκε «Μυστική Μακεδονο – Αδριανουπολίτικη επαναστατική οργάνωση» (TMORO στα βουλγαρικά)⁵¹, γεγονός που δείχνει ξεκάθαρα ότι οι βουλγαρικές βλέψεις δεν αφορούσαν μόνο στη Μακεδονία, αλλά και στη Θράκη. Οι βλέψεις αυτές επιβεβαιώθηκαν πλήρως τόσο από την συνεχή δράση ένοπλων βουλγαρικών σωμάτων στην περιοχή από το 1893 ως το 1903, όσο και από την προσπάθεια των Βουλγάρων να κινητοποιήσουν τους χριστιανούς κατοίκους της κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Ίλιντεν (Ιούλιος-Αύγουστος 1903)⁵². Παρά το γεγονός ότι η τελευταία αυτή προσπάθεια απέτυχε παταγωδώς, εξαιτίας κυρίως της απροθυμίας των ντόπιων χριστιανών να ακολουθήσουν τους Βούλγαρους, το όλο εγχείρημα αποδεικνύει ότι οι βουλγαρικοί εθνικιστικοί κύκλοι εποφθαλμιούσαν τη νότια Θράκη, έστω κι αν στις περιοχές αυτές το βουλγαρικό στοιχείο αποδεδειγμένα αποτελούσε μικρή μειονότητα συγκριτικά με τους συμπαγείς ελληνικούς και τουρκικούς πληθυσμούς.

Από την άλλη τώρα μεριά ο θρακιώτικος Ελληνισμός, παρά την αδυναμία του ελληνικού κράτους να επέμβει δυναμικά στη Θράκη, όπως το έπραξε στη Μακεδονία, κατάφερε να αντιμετωπίσει με επιτυχία τη βουλγαρική προπαγάνδα και διείσδυση, αναπτύσσοντας σε αξιοζήλευτο βαθμό, όπως είδαμε, τη συλλογική οργάνωση και την εκπαίδευση. Τα χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στην υπογραφή της συνθήκης του Βερολίνου (1878) και στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) υπήρξαν για τους Έλληνες της Θράκης περίοδος πραγματικής άνθησης και δημιουργίας, που σε μεγάλο βαθμό οφειλόταν βέβαια στην οικονομική ανάπτυξη που γνώρισε η περιοχή, στην οποία οι Έλληνες έπαιζαν τον σημαντικότερο ρόλο.

Πέρα απ' αυτά όμως, ο θρακιώτικος Ελληνισμός, έχοντας να αντιμετωπίσει την εναντίον του δράση των βουλγαρικών ένοπλων σωμάτων, αναγκάστηκε να οργανωθεί και να αγωνιστεί, στηριζόμενος κυρίως στις δικές του δυνάμεις. Στην προσπάθεια αυτή αρωγός ήρθε και η ελεύθερη Ελλάδα που, έστω και καθυστερημένα, έστειλε στη Θράκη ορισμένους ικανούς αξιωματικούς (ανάμεσα τους ξεχώρισαν οι Γ. Κονδύλης,

⁵⁰ Σύμφωνα με τη Λ. Διβάνη, στα τέλη του 19^{ου} αι. «η Θράκη ήταν ακόμη απομακρυσμένος στόχος» για την Ελλάδα (ό.π., σ. 556).

⁵¹ Καργάκος, Σαράντος, *Από το Μακεδονικό Ζήτημα στην εμπλοκή των Σκοπίων*, Αθήνα, Gutenberg, 1992, σ. 64

⁵² Βακαλόπουλος, Κ., *Θράκη*, σσ. 238-240.

Στ. Γονατάς και Αθ. Σουλιώτης- Νικολαΐδης) και διπλωματικούς υπαλλήλους (ανάμεσά τους ο Ίων Δραγούμης), οι οποίοι, κάτω από πολύ αντίξοες συνθήκες, ανέπτυξαν σημαντική δράση, οργανώνοντας και καθοδηγώντας την ελληνική αντίσταση. Έτσι, επί τρία περίπου χρόνια (από το 1906 ως το 1908) οι Έλληνες της Θράκης διεξήγαγαν ένοπλο αγώνα, ο οποίος μπορεί να μην πήρε τις διαστάσεις του «Μακεδονικού Αγώνα», αλλά ήταν εξίσου σκληρός και δύσκολος⁵³.

Ο ένοπλος αγώνας στη Θράκη, όπως και στη Μακεδονία, έληξε, όπως είναι γνωστό στα 1908, εξαιτίας της επανάστασης των Νεότουρκων. Η ανατροπή του αυταρχικού σουλτάνου Αβδούλ-Χαμίτ Β΄(1876-1909) και οι ηχηρές υποσχέσεις των επαναστατών για παραχώρηση ισονομίας και ισοπολιτείας σε όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας ανεξάρτητα από την καταγωγή, τη θρησκεία και τη γλώσσα τους προκάλεσαν ενθουσιασμό και γέννησαν χρηστές ελπίδες κυρίως στους πληθυσμούς της Μακεδονίας και της Θράκης, οι οποίοι είχαν ταλαιπωρηθεί και απογοητευτεί από τη βία και τις καταστροφές που είχαν προκαλέσει οι εθνικοί ανταγωνισμοί των τελευταίων τριάντα χρόνων. Μέσα λοιπόν στο κλίμα της γενετικής ευφορίας που προκάλεσε η επανάσταση των Νεοτούρκων οι μυστικές επαναστατικές οργανώσεις σταμάτησαν τον ένοπλο αγώνα και περιόρισαν σημαντικά τη δράση τους. Από την άλλη μεριά, τα βαλκανικά κράτη που ήταν άμεσα αναμειγμένα στο «πρόβλημα της Κεντρικής Βαλκανικής» αναγκάστηκαν, κάτω από την πίεση των Μ. Δυνάμεων, αλλά και των εσωτερικών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν, να υιοθετήσουν στάση αναμονής απέναντι στη νέα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Δυστυχώς όμως οι ελπίδες που γέννησε η επανάσταση των Νεοτούρκων διαψεύστηκαν πολύ σύντομα και με το χειρότερο τρόπο. Οι επαναστάτες, παρά τις αρχικές τους εξαγγελίες, απέδειξαν ότι ο πραγματικός τους στόχος ήταν να εμποδίσουν με κάθε δυνατό τρόπο τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και σταδιακά να την μετατρέψουν σε τουρκικό εθνικό κράτος. Ο στόχος αυτός ήταν κατ' αρχήν θεμιτός, αφού οι Τούρκοι, όπως και τα άλλα βαλκανικά έθνη, είχαν το αναφαίρετο δικαίωμα, με βάση την αρχή των εθνοτήτων, να δημιουργήσουν το δικό τους εθνικό κράτος. Ωστόσο, η φιλοδοξία των Νεοτούρκων να συμπεριλάβουν στο τουρκικό εθνικό κράτος, το οποίο επρόκειτο να διαδεχθεί την καταρρέουσα αυτοκρατορία των σουλτάνων, και τις ευρωπαϊκές κτήσεις που εξακολουθούσαν να βρίσκονται κάτω από τον έλεγχο της Πύλης ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με την αρχή των εθνοτήτων. Κι αυτό γιατί στη Μακεδονία και την Θράκη οι χριστιανοί όχι μόνον αποτελούσαν την πλειονότητα του πληθυσμού, αλλά στο μεγαλύτερό τους μέρος είχαν ήδη διαμορφώσει εθνική συνείδηση, η οποία βέβαια ήταν διαφορετική από εκείνη που θα νομιμοποιούσε τις προθέσεις των Νεοτούρκων. Έτσι, οι τελευταίοι, προκειμένου να επιτύχουν το στόχο τους, έθεσαν σε εφαρμογή ένα ευρύ πρόγραμμα διώξεων των χριστιανών, τους οποίους συλλήβδην θεωρούσαν ως εχθρούς που υπονόμευαν την ενότητα του τουρκικού εθνικού κράτους, το οποίο όμως δεν είχε ακόμη δημιουργηθεί.

⁵³ Στο ίδιο, σσ.251-257.

Οι αντιφάσεις αυτές στην πολιτική των Νεοτούρκων δημιούργησαν μια αφόρητη κατάσταση⁵⁴ που επέτεινε η αναποτελεσματικότητα της οθωμανικής διοίκησης, η οποία, εξαιτίας της αδυναμίας της κεντρικής εξουσίας να ασκήσει έστω και στοιχειώδη έλεγχο στις επαρχίες, βρισκόταν στα πρόθυρα της διάλυσης. Άμεσο επακόλουθο όλων αυτών των εξελίξεων ήταν να φορτιστεί επικίνδυνα το ήδη βεβαρυμένο κλίμα, ιδιαίτερα μάλιστα στη Θράκη, όπου είχαν συρρεύσει χιλιάδες μουσουλμάνων οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει περιοχές που είχαν ήδη αποσπαστεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Ν. Ρωσία, Θεσσαλία, Αν. Ρουμελία, Βοσνία κ.α.). Οι μουσουλμάνοι πρόσφυγες υπολογίζονται από 150 ως 500.000 περίπου, από τους οποίους οι μισοί τουλάχιστον πιθανολογείται ότι εγκαταστάθηκαν στη νότια Θράκη⁵⁵.

Στο δραματικό αυτό αδιέξοδο ανέλαβαν να δώσουν λύση τα εθνικά κράτη της Βαλκανικής, τα οποία, παραμερίζοντας τις διαφορές τους, συμάχησαν τον Οκτώβριο του 1912 και κήρυξαν τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι το «Πρόβλημα της Κεντρικής Βαλκανικής», το οποίο είχε γεννηθεί στα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα εξαιτίας των εθνικών ανταγωνισμών, λύθηκε με βάση το δίκαιο του πολέμου και όχι με βάση την αρχή των εθνοτήτων. Το χειρότερο όμως ήταν ότι το πρόβλημα λύθηκε ερήμην των κατοίκων των διεκδικούμενων περιοχών.

Το αποτέλεσμα των δύο Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) υπήρξε ιδιαίτερα δυσμενές για τον Ελληνισμό της Θράκης. Κι αυτό γιατί, σύμφωνα με τις συνθήκες του Βουκουρεστίου και της Κωνσταντινούπολης (Αύγουστος και Σεπτέμβριος 1913), το νοτιοδυτικό της τμήμα, αν και απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό κατά τη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, παραχωρήθηκε στη Βουλγαρία, ενώ το νοτιοανατολικό παρέμεινε επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁵⁶. Με τις ρυθμίσεις όμως αυτές οι Έλληνες της Θράκης, που είχαν ήδη συρρικνωθεί εξαιτίας της προσάρτησης της βόρειας Θράκης στη Βουλγαρία στα 1885, δέχτηκαν νέο βαρύτατο πλήγμα, το οποίο δυστυχώς δεν επρόκειτο να είναι το τελευταίο.

Η περίοδος της βουλγαρικής κατοχής της δυτικής Θράκης (1913-1918) υπήρξε ιδιαίτερα δύσκολη για τους Έλληνες της περιοχής. Κι αυτό γιατί οι βουλγαρικές αρχές, στην προσπάθειά τους να εδραιώσουν την κυριαρχία τους και να αποτρέψουν κάθε πιθανότητα μεταβολής των συνόρων στο μέλλον, εφάρμοσαν ένα ευρύτατο πρόγραμμα αλλαγής της δημογραφικής σύστασης της περιοχής, το οποίο είχε δύο σκέλη: το πρώτο προέβλεπε τον ειρηνικό ή τον βίαιο εκβουλγαρισμό των ντόπιων κατοίκων ή την απομάκρυνσή τους από τις πατρογονικές τους εστίες και το δεύτερο την εγκατάσταση βουλγάρων εποίκων στη Θράκη. Με βάση το παραπάνω σχέδιο οι Βούλγαροι απαγόρευσαν τη λειτουργία των ελληνικών συλλόγων και των σχολείων, ενέταξαν την τοπική Εκκλησία στη βουλγαρική Εξαρχία, υποχρέωσαν τους κατοίκους να μετατρέψουν τα ονόματά τους σε βουλγαρικά και, τέλος, ανάγκασαν όσους διαφωνούσαν με την πολιτική τους να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και να

⁵⁴ Βακαλόπουλος, Κ., *Θράκη*, σσ. 266-268.

⁵⁵ Dalegre, Joelle, *La Thrace grecque. Population et territoire*, Paris, L' Harmattan, 1997, σ. 78.

⁵⁶ Διβάνη, Λ., ό.π., σσ. 581-583 και 586.

αναζητήσουν καταφύγιο στη γειτονική ελληνική Μακεδονία, καθώς και σε άλλες περιοχές της Ελλάδος⁵⁷.

Ωστόσο, δεν ήταν μόνον οι Έλληνες αυτοί που υπέστησαν τις βουλγαρικές διώξεις. Την ίδια μεταχείριση γνώρισαν και οι μουσουλμάνοι, ιδιαίτερα μάλιστα οι ορεσίβιοι Πομάκοι, τους οποίους οι βουλγαρικές αρχές επιχείρησαν να εκβουλαρίσουν δια της βίας, θεωρώντας τους αυθαίρετα ως εξισλαμισμένους Βούλγαρους⁵⁸. Πέρα απ' αυτό, με βάση τη βουλγαρο- τουρκική συμφωνία του 1913 περί «ανταλλαγής των πληθυσμών της παραμεθόριας ζώνης» 40.000 περίπου μουσουλμάνοι εγκατέλειψαν τη νοτιοδυτική Θράκη και, περνώντας τον Έβρο, εγκαταστάθηκαν στη νοτιοανατολική, ενώ ένας απροσδιόριστος αριθμός Βουλγάρων εγκατέλειψε την νοτιοανατολική Θράκη, αλλά κατευθύνθηκε προς βορράν και εγκαταστάθηκε στη Βουλγαρία⁵⁹.

Η κατάσταση δεν ήταν βέβαια καλύτερη στη νοτιοανατολική Θράκη, όπου ζούσαν πυκνοί ελληνικοί πληθυσμοί. Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στους Βαλκανικούς Πολέμους και η απώλεια όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών επαρχιών, ιδιαίτερα της Μακεδονίας όπου ζούσαν πολλοί μουσουλμάνοι, είχαν ως αποτέλεσμα να συρρεύσουν στη Θράκη χιλιάδες μουσουλμάνοι πρόσφυγες, οι οποίοι έπρεπε, έστω και προσωρινά, να στεγαστούν και να τραφούν. Επιπλέον, οι Νεότουρκοι, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν με κάθε τρόπο την περιοχή κάτω από τον έλεγχο τους, εφάρμοσαν κι αυτοί ένα πρόγραμμα «εθνικής κάθαρσης», προκειμένου να αλλάξουν πλήρως τη δημογραφική σύσταση της περιοχής⁶⁰. Αυτοί που κλήθηκαν να πληρώσουν το τίμημα της πολιτικής των Νεότουρκων ήταν βέβαια οι Έλληνες της νοτιοανατολικής Θράκης, οι οποίοι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αποτελούσαν σημαντικό μέρος – περίπου το 40 ή και το 50% - του ντόπιου πληθυσμού⁶¹.

Η κατάσταση επιδεινώθηκε κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η Βουλγαρία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία τάχθηκαν στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, ενώ η Ελλάδα έμεινε ουδέτερη ως το 1917. Οι δύο πρώτες, εκμεταλλευόμενες την ουδετερότητα της Ελλάδας, στράφηκαν απερίσπαστες ενάντια στους Έλληνες που ζούσαν στη νότια Θράκη (ανατολική κι δυτική), με στόχο τον πλήρη εκμηδενισμό του ελληνικού στοιχείου. Ο απώτερος σκοπός ήταν βέβαια η πληθυσμιακή ομοιογένεια των περιοχών αυτών, γεγονός που θα λειτουργούσε αποτρεπτικά σε κάθε πιθανή μεταβολή των συνόρων μετά από τη λήξη του πολέμου.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες 35.000 Έλληνες – κατά τους μετριότερους υπολογισμούς⁶² - της νοτιοδυτικής και 115.000 της νοτιοανατολικής Θράκης⁶³ εγκατέλειψαν τις εστίες τους και αναζήτησαν καταφύγιο στην ελληνική Μακεδονία

⁵⁷ Βακαλόπουλος, Κ., *Θράκη*, σσ. 281-285· Διβάνη, Λ., ό.π., σσ. 586-7.

⁵⁸ Βακαλόπουλος, Κ., *Θράκη*, σ. 284.

⁵⁹ Η ζώνη αυτή εκτεινόταν σε βάθος 15 χιλιομέτρων ένθεν και ένθεν του ποταμού Έβρου (Dalegre, J., ό.π., σσ. 87-88).

⁶⁰ Βακαλόπουλος, Κ., *Θράκη*, σσ. 287-296· Τσακόγλου, Βασιλική, *Ο πρώτος διωγμός των Ελλήνων στην Ανατολική Θράκη (1913-1918)*, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 87-107.

⁶¹ Πάλλης, Α. Α., *Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924*, Αθήνα 1925, σσ. 19 και 31-32.

⁶² Dalegre, J., ό.π., σ. 82.

⁶³ Πάλλης, Α. Α., ό.π., σ. 20.

και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Στη νοτιοανατολική όμως Θράκη ο ντόπιος ελληνικός πληθυσμός συρρικνώθηκε επικίνδυνα, εξαιτίας του προγράμματος των βίαιων εκτοπισμών που εφάρμοσαν οι Νεότουρκοι καθ' όλη τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου⁶⁴. Άμεσο επακόλουθο των μέτρων αυτών υπήρξε η μεταφορά 85.000 περίπου Ελλήνων σε διάφορες περιοχές της Μ. Ασίας⁶⁵, όπου βέβαια πολλοί έχασαν τη ζωή τους, εξαιτίας των κακουχιών και της κακομεταχείρισης.

Έτσι, ο Ελληνισμός της μείζονος Θράκης, ο οποίος ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα άκμαζε και ευημερούσε, μέσα σε μια δεκαετία περίπου (1906-1918) άρχισε να φθίνει και να συρρικνώνεται επικίνδυνα.

Την τραγική αυτήν κατάσταση άλλαξε άρδην η ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων και η άνευ όρων συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Οκτώβριος 1918). Η Ελλάδα, η οποία, χάρη στην οξυδέρκεια και την επιμονή του Ελ. Βενιζέλου, έστω και καθυστερημένα, είχε πάρει μέρος στον πόλεμο στο πλευρό της Entente, είχε πλέον τη δυνατότητα, ως νικήτρια δύναμη, όχι μόνο να προστατεύσει το δεινά χειμαζόμενο θρακιώτικο Ελληνισμό, αλλά, για πρώτη φορά από την έναρξη των εθνικών ανταγωνισμών, να διεκδικήσει με σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας την προσάρτηση της περιοχής.

Ωστόσο, η τύχη της νότιας Θράκης ήταν συνδεδεμένη με δύο προβλήματα, τα οποία δεν επέτρεπαν στις Μ. Δυνάμεις της εποχής να πάρουν αποφάσεις που θα ικανοποιούσαν τις ελληνικές διεκδικήσεις. Το πρώτο αφορούσε στο δυτικό της τμήμα και είχε να κάνει με την παραχώρηση ή όχι στη Βουλγαρία «εξόδου στο Αιγαίο». Το δεύτερο αφορούσε στο ανατολικό της τμήμα και συνδεόταν με τα συμφέροντα των Μ. Δυνάμεων που επιθυμούσαν να έχουν κάτω από το δικό τους έλεγχο τα Στενά. Οι διαφωνίες που ανέκυψαν μεταξύ των συμμάχων της Entente εξαιτίας των προβλημάτων αυτών, ανάγκασαν την Ελλάδα να δεχτεί τον Σεπτέμβριο του 1919 να δημιουργηθεί προσωρινά στο δυτικό τμήμα της Θράκης μια «διασυμμαχική ζώνη» υπό γαλλική διοίκηση, στην οποία τα συμμαχικά στρατεύματα θα αναλάμβαναν να αποκαταστήσουν τη δημόσια τάξη και ασφάλεια ως την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης⁶⁶.

Λίγους μήνες αργότερα ο Ελ. Βενιζέλος, ύστερα από σκληρές διαπραγματεύσεις, πέτυχε στη Διάσκεψη του San Remo (Απρίλιος 1920) να εξασφαλίσει τη συγκατάθεση των συμμάχων, προκειμένου, ελληνικά στρατεύματα να αντικαταστήσουν τα συμμαχικά σ' ολόκληρη τη νότια Θράκη (ανατολική και δυτική). Έτσι, στις 14 Μαΐου του 1920 (π.η.μ.) ο ελληνικός στρατός εισήλθε στο δυτικό τμήμα της Θράκης και σε μικρό χρονικό διάστημα την έθεσε κάτω από τον έλεγχο του χωρίς αντίσταση. Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς η ελληνική στρατιά Θράκης προήλασε και στο ανατολικό της τμήμα, φτάνοντας ως την γραμμή Μήδειας – Τσατάλτζας λίγο έξω από την Κωνσταντινούπολη⁶⁷.

⁶⁴ Τσακόγλου, Β., ό.π., σσ. 171-188.

⁶⁵ Πάλλης, Α. Α., ό.π., σ. 20.

⁶⁶ Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, Μιράντα, *Η Δυτική Θράκη στην εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας. Το Ζήτημα της Βουλγαρικής Οικονομικής Διεξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)*, Αθήνα, Gutenberg, 1997, σσ. 60-61· Διβάνη, Λ., ό.π., σσ. 601-602.

⁶⁷

Η είσοδος του ελληνικού στρατού στη Θράκη και η διαφαινόμενη προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα προκάλεσε την εκδήλωση εκ μέρους των τουρκικών και βουλγαρικών εθνικιστικών κύκλων μιας αυτονομιστικής κίνησης, επικεφαλής της οποίας ήταν ο Cafet Tayar, πρώην αξιωματικός του τουρκικού στρατού. Η κίνηση αυτή, αν και είχε απήχηση στους Τούρκους και στους Βούλγαρους του ανατολικού κυρίως τμήματος της νότιας Θράκης, κατεστάλη εύκολα από τον ελληνικό στρατό τον Ιούλιο του 1920 και ο επικεφαλής της συνελήφθη και φυλακίστηκε⁶⁸.

Εντωμεταξύ η εγκατάσταση στη Θράκη των ελληνικών αρχών έθεσε τέλος σε μια μακρά περίοδο αναστατώσεων, διώξεων και καταστροφών που είχαν επισωρεύσει αναρίθμητα δεινά σε όλους τους κατοίκους της περιοχής, ιδιαίτερα όμως στον θρακιώτικο Ελληνισμό. Γι' αυτό πολλοί Έλληνες που είτε είχαν εγκαταλείψει τις εστίες τους και είχαν καταφύγει στην Ελλάδα, είτε είχαν εκτοπιστεί βίαια κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στο εσωτερικό της Μ. Ασίας επέστρεψαν στις πατρίδες τους, ελπίζοντας σ' ένα καλύτερο μέλλον⁶⁹. Ωστόσο, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι, μετά από την ενσωμάτωση της Θράκης στην Ελλάδα, 50.000 περίπου Βούλγαροι που ζούσαν ως τότε στην περιοχή την εγκατέλειψαν στα πλαίσια της ελληνοβουλγαρικής σύμβασης του Νείγυ (27 Νοεμβρίου 1919) «περί εθελουσίας ανταλλαγής των πληθυσμών της Ελλάδας και της Βουλγαρίας»⁷⁰.

Οι εξελίξεις αυτές γέννησαν στους Έλληνες την ελπίδα ότι θα αποκατασταθεί η ενότητα της νότιας Θράκης που είχε βίαια διακοπεί το 1913, όταν το δυτικό της τμήμα είχε παραχωρηθεί στη Βουλγαρία. Τις προσδοκίες αυτές ενίσχυαν δύο παράγοντες: πρώτον, το γεγονός ότι η Ελλάδα, ως νικήτρια δύναμη, διεκδικούσε με πολλές πιθανότητες επιτυχίας και τα δύο τμήματα της Θράκης και, δεύτερον, η αποκατάσταση της ειρήνης και η σημαντική βελτίωση των συνθηκών της ζωής όλων των κατοίκων της Θράκης, χάρη στην αυστηρή εφαρμογή από την ελληνική διοίκηση της ισονομίας και της ισοπολιτείας. Οι ελπίδες αυτές του θρακιώτικου Ελληνισμού έγιναν βεβαιότητα, όταν στις 28 Ιουλίου /10 Αυγούστου 1920 υπογράφηκε στις Σεβρές της Γαλλίας η «Ειδική συνθήκη περί Θράκης», σύμφωνα με την οποία το νοτιοδυτικό τμήμα της, το οποίο ως το 1919 ανήκε στη Βουλγαρία, ενσωματώθηκε στην ελληνική επικράτεια⁷¹. Την ίδια μέρα με τη Συνθήκη των Σεβρών παραχωρήθηκε στην Ελλάδα και το νοτιοανατολικό τμήμα της Θράκης, εκτός βέβαια από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης, η οποία έμεινε υπό διασυμμαχικό έλεγχο⁷².

Δύο μόλις χρόνια αργότερα η κατάσταση άλλαξε και πάλιν άρδην. Η ήττα του ελληνικού στρατού στην Μ. Ασία και η μεταβολή της πολιτικής των Μ. Δυνάμεων στην Εγγύς και Μ. Ανατολή ανάγκασαν την Ελλάδα να αποδεχθεί στις 30 Σεπτεμβρίου/13 Οκτωβρίου 1922 την ανακωχή των Μουδανιών, η οποία προέβλεπε την εκκένωση του νοτιοανατολικού τμήματος της Θράκης και την παραχώρησή του

⁶⁸ Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, Μ., ό.π., σσ. 63-64 και 66.

⁶⁹ Στο ίδιο, σσ. 62-63· Βακαλόπουλος, Κ., Θράκη, σ. 303.

⁷⁰ Dalegre, J., ό.π., σ. 84· Σβολόπουλος, Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, ζ' έκδοση, Αθήνα, Εστία, 2001, τόμ. Α', σσ. 148-9.

⁷¹ Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, Μ., ό.π., σ. 67· Διβάνη, Λ., ό.π., σ. 605 (βλ. το πλήρες κείμενο της συνθήκης μεταφρασμένο στα ελληνικά στις σσ. 627-630)· Σβολόπουλος, Κ. ό.π., σ. 154.

⁷² Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, Μ., ό.π., σ. 67· Σβολόπουλος, Κ., ό.π., σ.154.

στην Τουρκία⁷³, την οποία ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, ανατρέποντας τον σουλτάνο, είχε ήδη μεταβάλει σε εθνικό κράτος. Οι Έλληνες της περιοχής, διαισθανόμενοι ότι δεν υπήρχε πλέον καμιά ελπίδα αλλαγής των συνόρων στο μέλλον και τρομοκρατημένοι από τη φοβερή τύχη των Μικρασιατικού Ελληνισμού, εγκατέλειψαν με την παρότρυνση και των ελληνικών αρχών τις πατρογονικές τους εστίες και αναζήτησαν καταφύγιο στην Ελλάδα. Το ευτύχημα ήταν ότι στην περίπτωση αυτή, χάρη στην κινητοποίηση των ελληνικών αρχών και την παρουσία του ελληνικού στρατού, η εκκένωση πραγματοποιήθηκε, χωρίς να επαναληφθούν οι αγριότητες που συντάραξαν την διεθνή κοινή γνώμη κατά την αποχώρηση των Ελλήνων από τη Μ. Ασία. Έτσι, μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα 200.000 περίπου πρόσφυγες⁷⁴, ακολουθώντας τον ελληνικό στρατό, πέρασαν τον ποταμό Έβρο και εγκαταστάθηκαν κυρίως στο νοτιοδυτικό τμήμα της Θράκης και στη Μακεδονία.

Η τύχη της νότιας Θράκης κρίθηκε οριστικά στη Λωζάννη σε δύο διαφορετικές φάσεις. Πρώτα επιλύθηκε το πρόβλημα των πληθυσμών με την υπογραφή από τον Ελ. Βενιζέλο και τον Ισμέτ Ινονού της ελληνοτουρκικής σύμβασης που προέβλεπε την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών (30 Ιανουαρίου 1923). Σε ό,τι αφορά βέβαια τον Ελληνισμό του νοτιοανατολικού τμήματος της Θράκης που είχε ήδη παραχωρηθεί στην Τουρκία, η σύμβαση αυτή ήρθε απλά να επικυρώσει την πραγματικότητα, αφού οι Έλληνες της περιοχής την είχαν ήδη εγκαταλείψει από τον Οκτώβριο του 1922. Αντίθετα, οι μουσουλμάνοι που ζούσαν στο νοτιοδυτικό τμήμα της Θράκης που είχε ενσωματωθεί στην Ελλάδα, με βάση την ίδια σύμβαση, εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή και παρέμειναν στην ελληνική επικράτεια με καθεστώς θρησκευτικής μειονότητας⁷⁵. Η ρύθμιση αυτή έγινε δεκτή από τον Ελ. Βενιζέλο, για να διασφαλιστεί η παραμονή των ελληνορθόδοξων στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήταν και έπρεπε να παραμείνει η ιστορική έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁷⁶.

Η δεύτερη φάση των διαπραγματεύσεων στη Λωζάννη αφορούσε στη διανομή των εδαφών της νότιας Θράκης και ολοκληρώθηκε στις 24 Ιουλίου 1923. Με βάση την ομώνυμη συνθήκη το ανατολικό τμήμα παραχωρήθηκε στην Τουρκία, ενώ το δυτικό τμήμα στην Ελλάδα⁷⁷. Έτσι, η μείζων Θράκη, ακολουθώντας την τύχη της μείζονος Μακεδονίας, χωρίστηκε σε τρία τμήματα: το βόρειο που είχε προσαρτηθεί ήδη από το 1885 στη Βουλγαρία, το ανατολικό που παραχωρήθηκε στην Τουρκία το 1923 και το δυτικό που ενσωματώθηκε στην Ελλάδα ουσιαστικά το 1920 και τυπικά το 1923.

⁷³ Psomiades, Harry, "Thrace and the Armistice of Mudanya, October 3-1, 1922", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12(1997-1998)240-242· Διβάνη, Λ., ό.π., σ. 609.

⁷⁴ Πάλλης, Α. Α., ό.π., σ. 21· Διβάνη, Λ., ό.π., σ. 609-610.

⁷⁵ Βλ. το πλήρες κείμενο της σύμβασης στο *Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923. Κείμενα*, Τετράδια Εργασίας αρ. 3 του Εργαστηρίου Ευρωπαϊκών Σπουδών της Νομικής Σχολής του Δ.Π.Θ., Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993, σσ. 95-100.

⁷⁶ Σβολόπουλος, Κ., *Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1981, σ. 25· του ίδιου, *Εξωτερική πολιτική*, σσ. 176-177.

⁷⁷ Το πλήρες κείμενο της συνθήκης στα ελληνικά βλ. στο *Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923. Κείμενα*, σσ. 9-21.

Ανάμεσα όμως στις περιπτώσεις της Μακεδονίας και της Θράκης υπάρχουν *τρεις σημαντικές διαφορές* που πρέπει να επισημανθούν. Η πρώτη έγκειται στο ότι, ενώ στην περίπτωση της Μακεδονίας η Ελλάδα πέτυχε να προσαρτήσει το 51% του μείζονος γεωγραφικού και ιστορικού χώρου, στην περίπτωση της Θράκης το τμήμα που ενσωματώθηκε τελικά στην Ελλάδα δεν ξεπερνούσε το 12% του μείζονος θρακικού χώρου. Η δεύτερη αφορά στην τύχη των Ελλήνων που ζούσαν στις δύο περιοχές. Στη Μακεδονία οι Έλληνες δεν αναγκάστηκαν, εκτός από εκείνους που ζούσαν στο βόρειο τμήμα της, να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Αντίθετα, στη Θράκη ο Ελληνισμός, που ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα άκμαζε και ευημερούσε, καταστράφηκε κατά το μεγαλύτερό του μέρος, αφού κατά τους μετριότερους υπολογισμούς 350.000 περίπου Έλληνες από τη βόρεια και την νοτιοανατολική Θράκη μετατράπηκαν σε πρόσφυγες. Η τρίτη διαφορά έγκειται στο ότι, ενώ στη Μακεδονία το πρόβλημα της ομοιογένειας του πληθυσμού λύθηκε με την ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία (συνθήκη του Νείγυ του 1919) και την Τουρκία (σύμβαση της Λωζάννης του 1923), στην ελληνική Θράκη συνέβη το αντίθετο, αφού, όπως ήδη ανέφερα, σύμφωνα με τη σύμβαση της Λωζάννης παρέμειναν στην περιοχή οι μουσουλμάνοι που ζούσαν εκεί, οι οποίοι, σύμφωνα με την απογραφή του 1928, ανέρχονταν σε 102.621, αποτελούσαν δηλαδή περίπου το 35% του τοπικού πληθυσμού⁷⁸.

5. Συμπεράσματα

Αποτιμώντας τις εξελίξεις που συνέβησαν στη μείζονα Θράκη κατά το 19ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οφείλω να κάνω τις εξής τρεις καίριες, κατά την γνώμη μου, επισημάνσεις:

- 1) Ο γεωγραφικός και ιστορικός αυτός χώρος γνώρισε σημαντική οικονομική ανάπτυξη στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η οποία με τη σειρά της προκάλεσε σοβαρές αλλαγές στη δομή της τοπικής κοινωνίας, καθώς και στον πνευματικό βίο των κατοίκων της, ιδιαίτερα μάλιστα των Ελλήνων. Η οικονομική και πνευματική ανάπτυξη που παρατηρήθηκε στην περίοδο αυτήν προοιωνίζε ένα λαμπρό μέλλον, δεδομένου ότι η Θράκη είναι μια από τις πιο εύφορες και πλούσιες περιοχές της Βαλκανικής και, ταυτόχρονα, βρίσκεται σε πλεονεκτική γεωγραφική θέση, αφού δεσπόζει κυριολεκτικά στον ευρύτερο χώρο που περιλαμβάνει τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, τη Μ. Ασία και τη Μ. Θάλασσα. Ο διαμελισμός της όμως στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα επέφερε, όπως ήταν φυσικό, τη βίαιη διακοπή της οικονομικής ανάπτυξης και, το χειρότερο, εκμηδένισε όλα τα πλεονεκτήματα που είχε η περιοχή, εξαιτίας της καίριας γεωγραφικής της θέσης. Κι αυτό γιατί, μετά την τριχοτόμησή της, το καθένα από τα τρία τμήματα στα οποία διαιρέθηκε βρέθηκε αναγκαστικά στην περιφέρεια των τριών εθνικών κρατών (της Βουλγαρίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας αντίστοιχα) στα οποία προσαρτήθηκε. Ιδιαίτερα μάλιστα το νοτιοδυτικό και το νοτιοανατολικό της τμήμα βρέθηκαν στην

---

⁷⁸ Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928. Τόπος γεννήσεως-Θρησκεία και Γλώσσα-Υπηκοότης, Αθήναι 1933, σ. 254.

εσχατιά της Ελλάδας και της Τουρκίας αντίστοιχα, με αποτέλεσμα να παραμείνουν για μακρά σειρά ετών από τις πλέον υποβαθμισμένες περιοχές των δύο χωρών.

- 2) Ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν κατά το 19^ο αιώνα επέτρεψαν κυρίως στο χριστιανικό στοιχείο της περιοχής να εκμεταλλευτεί τις ευνοϊκές συγκυρίες και να αναπτυχθεί οικονομικά και πνευματικά. Ωστόσο, όταν στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οξύνθηκαν οι ανταγωνισμοί ανάμεσα στα νεοσύστατα εθνικά κράτη της Βαλκανικής, εμφανίστηκαν ανάμεσα στους σύνοικους πληθυσμούς της Θράκης σοβαρές τριβές, οι οποίες δεν ήταν εύκολο να ξεπεραστούν, εξαιτίας της ανάπτυξης διαφορετικής εθνικής συνείδησης σε καθένα απ' αυτούς. Το χειρότερο όμως επήλθε, όταν ο θρακικός χώρος, που από τη βυζαντινή εποχή παρέμενε – εκτός από σύντομες περιόδους – ενιαίος από πολιτική άποψη, διαμελίστηκε και κάθε τμήμα του προσαρτήθηκε σε διαφορετικά κράτη. Κι αυτό για δύο λόγους : πρώτον, γιατί, ενώ η χάραξη των νέων συνόρων πάνω στο χάρτη ήταν μια σχετικά απλή υπόθεση, ήταν εξαιρετικά δύσκολο να βρεθεί ειρηνική και δίκαιη λύση στο πρόβλημα των πληθυσμών που ως τότε ζούσαν αναμειγμένοι, και, δεύτερον, γιατί ο εθνικός χαρακτήρας των νέων κρατών επέβαλε σ' αυτά να υιοθετήσουν μια πολιτική «εθνικής κάθαρσης», η οποία στράφηκε κατά των «ξένων» εθνικά στοιχείων που ζούσαν μέσα στα όριά τους.

Η πολιτική αυτή, που εφαρμόστηκε τόσο από τους Βούλγαρους στο βόρειο τμήμα της Θράκης, όσο και από τους Τούρκους στο νοτιοανατολικό έπληξε κυρίως τον ακμάζοντα θρακιώτικο Ελληνισμό, ο οποίος κατά το μεγαλύτερό του μέρος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις πατρίδες του, εκτός από ένα μικρό αριθμό που παρέμεινε στη βόρεια Θράκη και σταδιακά εκβουλγαρίστηκε. Τον εκπατρισμό επέλεξαν ως αναγκαστική λύση και οι Βούλγαροι που ως το 1920 ζούσαν στα δύο τμήματα της Θράκης που ενσωματώθηκαν στην Ελλάδα και την Τουρκία αντίστοιχα. Αντίθετα, οι μουσουλμάνοι της βόρειας και της νοτιδυτικής Θράκης παρέμειναν στις εστίες τους και πέτυχαν να αναγνωριστούν ως εθνική και θρησκευτική μειονότητα από τη Βουλγαρία και την Ελλάδα αντίστοιχα. Το γεγονός αυτό, θετικό κατ' αρχάς αφού έτσι διατηρήθηκε ως ένα βαθμό ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της περιοχής, επρόκειτο αργότερα να προκαλέσει σοβαρές τριβές ανάμεσα στις τρεις όμορες χώρες, εξαιτίας της έξαρσης του εθνικισμού και της εμφάνισης της αλυτρωτικής ιδεολογίας στην Τουρκία.

Πέρα όμως απ' όλα τα παραπάνω, η μέθοδος της «εθνοκάθαρσης» είχε δύο ακόμη πολύ σοβαρές αρνητικές συνέπειες. Η πρώτη έχει να κάνει με την οριστική αλλοίωση του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα της μείζονος Θράκης, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί κατά την μακράιωνη περίοδο της «ειρηνικής συνύπαρξης» των σύνοικων πληθυσμών. Η δεύτερη αφορά στη *συστηματική καταστροφή σημαντικών μνημείων* της αρχαιότητας, της βυζαντινής και της οθωμανικής εποχής, σε μια προσπάθεια «ανακατασκευής» του ιστορικού παρελθόντος από τα εθνικά κράτη. Έτσι, έργα που δημιούργησε η ευσέβεια, η ευσπλαχνία, το φιλόμουσο των ανθρώπων, η αγάπη για το ωραίο, ή ακόμη και η

ματαιοδοξία τους καταστράφηκαν ή εγκαταλείφθηκαν στη φθορά του χρόνου στο όνομα ενός στείρου εθνικισμού.

- 3) Η τρίτη και η τελευταία επισήμανση αφορά στην ελληνική Θράκη. Κατ' αρχάς το τμήμα που παραχωρήθηκε στην Ελλάδα με την «Ειδική συνθήκη» των Σεβρών ήταν δυσανάλογα μικρό (μόλις το 12% της συνολικής επιφάνειας της μείζονος Θράκης) συγκριτικά με το συνολικό αριθμό των Ελλήνων που ζούσαν στην περιοχή πριν από τον διαμελισμό της. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί εδώ ότι, σύμφωνα με δυτικοευρωπαίους μελετητές του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ο ελληνικός πληθυσμός ήταν πυκνότερος στο νοτιοανατολικό τμήμα της Θράκης⁷⁹. Παρά ταύτα, στην Ελλάδα παραχωρήθηκε τελικά το νοτιοδυτικό τμήμα της περιοχής, με αποτέλεσμα το μεγαλύτερο μέρος του θρακιώτικου Ελληνισμού να αναγκαστεί να εκπατριστεί.

Δεύτερον, το νοτιοδυτικό τμήμα της Θράκης ήταν η λιγότερο αναπτυγμένη οικονομικά περιοχή, αφού, όπως ήδη τονίστηκε, το εμπόριο και η βιοτεχνία γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη κυρίως στα άλλα δύο τμήματα της μείζονος Θράκης. Πέρα απ' αυτό, η περιοχή αυτή αποτελούσε ως την ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα την ενδοχώρα της Αδριανούπολης και της Κωνσταντινούπολης, ρόλο που φυσικά δεν ήταν δυνατό να συνεχίσει να παίζει μετά από τη χάραξη των συνόρων με τη συνθήκη της Λωζάννης του 1923. Έτσι, ακόμη και η αγροτική της οικονομία δέχτηκε βαρύτατο πλήγμα, αφού τα αγροτικά της προϊόντα δύσκολα μπορούσαν να φτάσουν στις αγορές του ελληνικού κράτους.

Τρίτο και, κατά τη γνώμη μου, κυριότερο, στο νοτιοδυτικό τμήμα της Θράκης δεν υπήρχε, ούτε και αναπτύχθηκε αργότερα κάποιο μεγάλο αστικό κέντρο, το οποίο θα μπορούσε να δώσει ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη ολόκληρης της περιοχής. Αντίθετα, στο ανατολικό και βόρειο τμήμα του θρακικού χώρου υπάρχουν τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της μείζονος Θράκης, η Αδριανούπολη και η Φιλιππούπολη, τα οποία, πέρα από την ανάπτυξη που γνώρισαν στην οθωμανική εποχή, έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή των δύο αυτών περιοχών και μέσα στα πλαίσια των εθνικών κρατών, στα οποία ενσωματώθηκαν αυτές το 1885 και το 1923 αντίστοιχα. Από την άλλη μεριά, τα μικρά αστικά κέντρα της ελληνικής Θράκης, η Ξάνθη, η Κομοτηνή και η Αλεξανδρούπολη, στα οποία ένα μέρος του πληθυσμού εξακολουθούσε ακόμη και ως πρόσφατα να ασχολείται με την γεωργία, δεν ήταν δυνατό να παίζουν το ρόλο του «επιταχυντή» στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Αν σ' αυτό προσθέσουμε και την έλλειψη ενός εμποροναυτικού κέντρου, το οποίο, εκμεταλλευόμενο την καίρια γεωγραφική θέση της ελληνικής Θράκης, θα έδινε ώθηση στο εμπόριο, γίνονται φανεροί οι λόγοι για τους οποίους η περιοχή παρέμεινε ως πρόσφατα κατεξοχήν αγροκτηνοτροφική.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ελληνική Θράκη, κυρίως μετά από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, καταδικάστηκε σε απομόνωση και για δύο επιπλέον λόγους. Πρώτον, γιατί γειτνίαζε προς βορράν με την Βουλγαρία, με την οποία η

⁷⁹ Βλ. τους «εθνολογικούς χάρτες» που παραθέτει ο H. R. Willkinson, ό.π.. Πρβλ. τους πίνακες με τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει η Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, ό.π., σσ. 31-33.

Ελλάδα, εξαιτίας του ψυχρού πολέμου, δεν ήταν δυνατό να αναπτύξει ιδιαίτερες οικονομικές σχέσεις και, δεύτερον, γιατί, εξαιτίας της όξυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων, μετατράπηκε σε «στρατιωτική ζώνη», μια και αποτελεί τη μόνη περιοχή στην οποία η Ελλάδα έχει χερσαία σύνορα με τη Τουρκία.

Απ' όλα τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο διαμελισμός της μείζονος Θράκης και η ενσωμάτωση των τριών τμημάτων που προέκυψαν στα εθνικά κράτη της Βουλγαρίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας αντίστοιχα, είχε αρνητικές συνέπειες κυρίως για το θρακιώτικο Ελληνισμό, ο οποίος άκμαζε και ευημερούσε ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κι αυτό γιατί από πληθυσμιακή άποψη συρρικνώθηκε, αφού κατά το μεγαλύτερο του μέρος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις πατρογονικές του εστίες, από εδαφική άποψη περιορίστηκε στο πιο μικρό και φτωχό τμήμα της μείζονος Θράκης και, τέλος, από οικονομική άποψη καταστράφηκε σχεδόν εξολοκλήρου, αφού όχι μόνον έχασε τις περιουσίες που άφησε στις ιδιαίτερες πατρίδες του, αλλά υποχρεώθηκε να εγκατασταθεί σε περιοχές, στις οποίες οι προοπτικές της οικονομικής ανάπτυξης ήταν εξ αντικειμένου πολύ περιορισμένες.

Γι' αυτό και πολλοί Θρακιώτες, όταν ήρθαν πρόσφυγες στην Ελλάδα, επέλεξαν να εγκατασταθούν στη Μακεδονία και μάλιστα στα μεγάλα αστικά κέντρα της Θεσσαλονίκης και της Καβάλας. Όσο για εκείνους που εγκαταστάθηκαν στην ελληνική Θράκη, πολλοί αναγκάστηκαν στη δεκαετία του 1960 να μεταναστεύσουν στη Γερμανία, εγκαταλείποντας για άλλη μια φορά την ιδιαίτερη πατρίδα τους.

Χατζόπουλος, Κ. Κ. (2015). Η Θράκη από την οθωμανική κατάκτηση ως τη συνθήκη της Λωζάνης (1352-1923). Στο: Σέργης, Μ. και συνεργάτες (Επιστημονική Επιτροπή), *Οψεις της Ιστορίας και του Πολιτισμού της Θράκης*. Κομοτηνή: Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών Δ.Π.Θ., Περιφερειακή Διεύθυνση Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης Αν. Μακεδονίας και Θράκης. σελ. 109-137.

Κωνσταντίνος Κ. Χατζόπουλος, Ph.D.

Καθηγητής

Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας,

Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

Παναγή Τσαλδάρη 1, 69100-Κομοτηνή

E-mail: kchatzop@he.duth.gr

